

KURET'S DEPARTMENT

Vilho Niemi

delo in pomen Nika Kureta

Year	K	1	1	1
------	---	---	---	---

ethno

1:1 Cl₂ (control) by

SREDOZIMSKE MASKE

Poglavje iz primerjalnega narodopisja

Niko Kuret

13

IZVLEČEK

Primerjalno prikazana funkcija in tipologija sredozimskih mask v nasprotju z maskami predpustnega časa.

AUSZUG

Vergleichend dargestellte Funktion und Typologie der Mittwintermasken im Vergleich zu den Masken der Faschingszeit.

ABSTRACT

Comparative survey of the function and typology of mid-winter and carnival masks.

Maskologija prepogosto zanemara fenomenološke razlike med pustnimi in sredozimskimi maskami, da o drugih razlikah ne govorim. Te pa so v izviru, v funkciji in v tipologiji mask. Pri tem pa sredozimske maske dejansko prevladujejo in so že zato vredne posebne obravnave.

1. Čas demonov in rajnikov

Sredozimske maske nastopajo v letnem času, ki je zavoljo svojih posebnosti priklical vero v duhove narave in nadnarave. Mračni čas okoli zimskega solsticija, ko viharji tulijo po gozdovih, je rodil vero v prihajanje duhov narave in v vračanje duš rajnikov na ta svet. Z vero vanje si je človek skušal razložiti uganko življenja in smrti, narave in njenih pojavov. Prav tako je vsemu človeštvu skupna vera v preživetje človeške duše; posebnega spoštovanja je bila deležna duša rodovnega prednika.¹ Oboji, demoni in rajniki, prihajajo - po starodavnih predstavah - v skrivnostnih sredozimskih nočeh na ta svet. Navadno se s strašnim truščem drevijo pod nébesom.

O tem pojavu, ki je del mitoloških predstav Evrope, Azije in severne Afrike, imamo poročila iz antike, srednjega veka in novejšega časa. V večjem delu Evrope je znan kot divji lov ("divja jaga") ali kot divja vojska, v Normandiji kot pohod Hellequinov. Iz

¹ Gl. Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, I. New York 1949, s.v. *ancestorworship* 54 in s.v. *manism* 673-674. - Prim. še HDA II (1925-30) s.v. *Dämonen* (K. B e r t h) 146-168, HDA III (1930-31) s.v. *Geist* (M e n g e l) 472-510, in Jacob Grimm, *Deutsche Mythologie*, III. Basel 1953, Cap. XXVI: *Seelen* 245-284, in Cap. XXXI: *Gespenster* 277-284.

Normandije imamo tudi prvo pisano poročilo o njem, ki se bom k njemu povrnil v nadaljevanju. Iz istega časa so tudi poročila z nemškega območja. V Rolandovi pesmi duhovnika Konrada (Pffaffe Konrad) iz ok. l. 1135 srečamo izraz "wuotigez Heer". Izraz pa je doma le na delu nemškega ozemlja. Prevladalo je ime "Wilde Jage", "divji lov". Prevzeli smo ga tudi Slovenci.

Sestava "divje" trume je različna, vsi pa jahajo - divja vojska na konjih, divji lov na drugih, tudi neznanih živalih. Značilno za oboje pa je, da ima vsaka truma svojega vodjo. Le v redkih primerih nastopa brez njega. Prav tako redki so primeri, da se truma pojavlja brez hrupa, zgolj z rahlim zvončkljanjem. Trumi se včasih pridruži krdelo otroških duš.

14

W. L i u n g m a n je divji trumi posvetil dobršni del svoje obširne raziskave o selitvi izročil z Vzhoda na Zahod (od Evfrata do Rena).² Zbral je obsežno gradivo o ženskem in o moškem demonu, ki da jo vodita. Po poročilih iz antike, srednjega veka in novejšega časa je zajel "evrazijski" prostor od Bližnjega Vzhoda do Anglije. Podatki pričajo, da ženski demon v izročilih odločno prevladuje in da nastopa moški demon le na omejenem ozemlju. O ženskem demonu govori B u r c h a r d iz Wormsa (u. 1025) - truma demonov v ženski podobi jezdi na raznih živalih: "... id est cum daemonum turba in similitudine mulierum transformata, quam vulgaris stultitia holdan vocat, certis noctibus equitare debere super quasdam bestias ..." Guillaume d' A u v e r g n e (u. 1248) piše o vojščakih na konjih "in similitudine equitantium et bellatorum in proelium currentium", in "de equitibus vero nocturnis qui in vulgari gallico Hellequin et in vulgari hispanico exercitus antiquus vocantur."

Čas, ko so se v našem podnebnem pasu pojavljali pohodi demonov in duš, je moral biti od nekdanj poseben, "svet" čas.³ Ponekod mu še danes pravijo "dušni čas" (Letonska), na evropskem severu je v rabi ime "yul".⁴ Imel je globoko zakoreninjeno izročilo, ki pa je ob nastopu krščanstva trčilo ob odpor mlade Cerkve. Verjetno se je brž pokazalo, da ga bo težko premagati. Cerkev je ravnala na svoj način ("ne podiraj oltarja, postavi nanj svetnika namesto malika") - poganski "sveti" čas je "pokristjanila". Postopek je olajšal božični praznik, ki se je znašel sredi starega "svetega" časa. Tako je sinoda v Toursu l. 567⁵ določila "krščanski" sveti čas, dvanajst dni od božiča do epifanije (6. jan.), sveto dvanajsterodnevje (dodekahémeron), ki ga je ljudstvo imenovalo "dvanajstere noči" (pri nas na Štajerskem "volčje noči").⁶ Za prazničnost vsakega "svetega" časa veljajo določena pravila, zapovedi, ki se jih je treba držati. Tako so bila v času dvanajsternih noči prepovedana nekatera opravila in nekatere navade. Kršitelje je čakala kazen. Večina jih je bila določenih že v poganski dobi. Ker prepovedi niso nasprotovale krščanski doktrini, jih Cerkev ni preganjala. V nekaterih dnevih je bilo npr. prepovedano presti, mlatiti, kidati gnoj, vozariti, peči, prati. Prepovedan je bil - morda že v krščanski dobi - celo post! Karel Veliki je s posebno odredbo velel praznovati ("sabbatizare") samo štiri dni po božiču in je s tem s strani svetne oblasti dopolnil (ali modificiral) cerkvene odredbe.

² Waldemar L i u n g m a n, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche, II. Helsinki 1938 (=FF Communications 119), 426-427.

³ Gl. HDA IX. 1938-41, s.v. Zwölften (S a r t o r i), zlasti odst. 3, 981-982.

⁴ Gl. H. F. H e i l b e r g, Das nordische Weihnachtsfest, v: Hessische Blätter für Volkskunde 5 (1906), 26-40.

⁵ A. Tille, Yule and Christmas. London 1899, 122.

⁶ Gl. I. N a v r a t i l, Slovenske narodne vraže in prazne vere, v: LMS 1885, 150-155.

Interpretatio christiana je zdaj dala "divjemu lovu" novo podobo. Demoni naj bi bili "hudiči", pogubljene duše, tudi duše v vicah. V tako pokristjanjeni obliki se je starodavno izročilo ohranilo skozi stoletja, celo do današnjih dni. Iz njega izstopa izročilo o ženskem demonu, ki vodi divji lov in se trdovratno ohranja v Srednji in Zahodni Evropi, predvsem med Nemci, Čehi in Slovenci. Z delovnim imenom ga imenujem Sredozimko.

2. Mimični obhodi

Na neki točki človekovega razvoja so umišljeni pohodi demonov in rajnikov doživeli materializacijo - človek jih je začel sam mimično predstavljati. Nastopal je v opravi, ki naj bi ustvarjala videz, da nastopajoči ni človek, ampak "nekaj drugega". V njej naj bi se tudi skril pred umišljenimi nadnaravnimi bitji, ki se jih je bal. V njej se je nazadnje identificiral z bitji, ki jih je predstavljal. Maskiral se je.⁷ Ohranjene stenske slikarije iz kamene dobe ponazarjajo, kaj se je dogajalo. Da so maskiranci resnično predstavljali bitja "z drugega sveta", je dokazal Karl Meuli, ko je ob primerih imena maskirancev v drugih civilizacijah ugotovil, da semantično povsod pomenijo *duha* ali *umrlega*.⁸ Temu ustreza tudi vedenje maskirancev, ki je enako po vsem svetu: ne govorijo ali pa govorijo s spremenjenim glasom, "plavajo" po zraku, tj. venomer poskakujejo in plešejo.⁹

Sredozimski obhodi maskirancev so postali in ostali del ljudskega življenja od vzhoda do zahoda, od severa do juga Evrope. Prvi pisan dokaz o njih izhaja iz prehoda 10. v 11. stoletje, in sicer iz severne Francije, iz Normandije.

V latinski Cerkvni zgodovini normanskega benediktinca Orderici Vitalisa (1075 do vsaj 1143)¹⁰ beremo, kako je duhovnik Gauchelin v noči od starega v novo leto 1091, ko se je vračal s previdevanja, srečal neznansko hrumeči pohod vojščakov in žensk (!) na črnih konjih, ki da jih je vodil sam hudič. Eden izmed jezdecev je hotel potegniti Gauchelina k sebi, toda on se ga je ubranil in se mu iztrgal. Izkupil pa je rano na licu, katere brazgotino je potem nosil vse življenje. Divja truma, ki jo je srečal, je bila - kakor beremo - "*familia Herlechini*."

Predvsem velja pomisliti, da ima dogodek, kakor je opisan, dve plati. Gauchelin je bil prepričan, da je srečal nadnaravna bitja, *hudiče*, prebivalce pekla. Dejstvo, da ga je eden izmed njih ranil, pa pove, da je šlo za (maskirane ?) *ljude*, zakaj duh, naj bo že kakršenkoli, raniti ne more. Iz tega preprosto sklepamo, da je šlo za mimični pohod. S tem poročilom je izpričan pohod za čas po l. 1000. To seveda ne pomeni, da sredozimskih mimičnih pohodov ni bilo že davno prej.

Pomudimo se pri imenu, ki ga je zapisal Ordericus: *Familia Herlechini*. Karl Meissner¹¹ je bil mnenja, da pomeni *herlekin* po srednjeveških virih *hudiča*: franc. *herler* pomeni razgrajati, divjati, flam. *hellekin* pa mali pekel; kontaminacija naj bi dala besedo herlekin.

⁷ Gl. Niko Kuret, Maske slovenskih pokrajin. Ljubljana 1984, 11 sl.

⁸ Gl. Karl Meuli, Gesammelte Schriften, I. Basel-Stuttgart 1995, 33-60.

⁹ Gl. Karl Meuli, Maske, Maskereien, v: HDA V (1932-33), 1748-1749.

¹⁰ Orderici Vitalis Angligenae cenobii Uticensis monachi Historia ecclesiastica libri tredecim (1123-1141). Emendavit Aug. Le Prévost, I-V. Paris 1838-1855. - O Gauchelinu gl. III, 367 sl.

¹¹ Karl Meissner, Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendland. Eine kulturgeographisch-volkskundliche Untersuchung. Düsseldorf 2 1981 (= Forschungen zur Volkskunde 9-12). - Gl. še Adrian De Groot, Saint Nicolas, A Psychoanalytic Story of the History and Myth. The Hague-Paris 1965.

Novejša razlaga romanista M. M. Flasdieka pa pravi¹², da je beseda sestavljena iz kel. *serlo* in staroangl. *king*, kar naj bi pomenilo blodečega duha. Odtod poznejši izraz *harlekin* (franc. Harlequin).¹³ Bodi tako ali drugače, Gauchelin - in Ordericus ? - sta bila mnenja, da je šlo za nadnaravna bitja.

Pojem in pojav hudiča sta prišla v ljudsko zavest po krščanski doktrini, Cerkev ga je vrhu tega ponazorila že v 10. ali 11. stol. v svojih liturgičnih dramah, še bolj pa v njim sledečih duhovnih igrah (misterijih) od 15. stol. dalje zunaj cerkve. V njih je bila dopuščena vloga hudiča,¹⁴ nastopal sčasoma ni le en sam maskirani hudič, pridružila se mu je - po zahtevah scenarijev - tudi večja družba. Celu udomačil se je, strašilnim potezam so se pridružile komične. Francoski pesnik Adama Hala je v svojo Igro v uti (*Le Jeu de la Feuillée*) že l. 1262 pritegnil komični lik hudiča, poglavarja hellequinov. Še več; v Franciji so začele po mestih nastajati združbe mladih ljudi, ki so se napravljali v "hudiče", noreli po ulicah in uganjali razne nerodnosti. To so bile "diableries" (fr. *diable* iz gr. *diabolos*, hudič).¹⁵ "Hudiči" so postali važen sestavni del dogajanja v poznejših pasijonskih igrah in pasijonskih procesijah. V 14. stol. so se pridružili v Franciji priljubljenim in razširjenim "charivarijem" (lat. *carivarium*), "mačji godbi", namenjeni ljudem, ki so s čimerkoli izzvali javno nezadovoljstvo. Pri tem so uganjali silovit trušč z razbijanjem po kozicah, ponvah, kotlih in drugih kovinskih predmetih. Ko so se charivarijem pridružili še hudiči, so se izrodili v divje, razvratne steke, ki so izzivale nered, celo poboje in umore. Cerkev jih je zato prepovedala (sinoda v Langresu l. 1404).¹⁶ "Divji lov" je tako posredno dokaj občutno segel v življenje (francoske) družbe.

Divji (maskirani) pohodi, o čemer je poročal Ordericus, so se sčasoma unesli. Iz pohodov so nastali mirnejši obhodi, ki so se ohranili v naše dni. Sledimo jim od Skandinavije do Balkana. Malo je narodov, ki jih niso ohranili. Sredozimska pač nastopa kot maskiran lik le na omejenem ozemlju Srednje Evrope. Orendistični značaj sredozimskih maskiranih obhodov - o njem bom govoril posebej - dovoljuje sklep, da gre za kontinuiteto, za nadaljevanje prastarih pohodov demonov in rajnikov, seveda s spremembami, ki jih je vsilil čas.

Obhodi sredozimskih mask, kakor in kolikor so se do danes ohranili, naj bi potekali v starem "dušnem času". Ugotavljamo pa, da se je ta čas razcepil na več terminov od konca septembra do začetka februarja. Jedro ostaja okoli zimskega solsticija, danes dejansko okoli božiča, sicer pa so drugi termini, zlasti svetniški godovi, potegnili staro izročilo nase, kar je posledica zgodovinskega razvoja in sprememb, ki jih je prinašal.

12 M. M. Flasdiek, *Harlekin. Germanischer Mythos in romanischer Wandlung*, v: *Anglia* 47 (1937), 225 sl.

13 Gl. Otto Driesen, *Der Ursprung des Harlekin. Ein kulturgeschichtliches Problem*. Berlin 1904.

14 Niko Kuret, *Duhovna drama*. Ljubljana 1981, 47 sl. (= Literarni leksikon 13).

15 O pesniku Fr. Villon u berem, da je vodil takšno združbo, gl. François Rabelais, *Gargantua et Pantagruel*, IV, chap. 13 (= *Oeuvres de Rabelais*, III.) Paris 1932, 116-117.

16 "...ne intersint neque ludant in ludo quod dicitur charivari in quo utuntur larvis in figura daemonum, et horrenda ibidem committuntur (... naj se ne udeležujejo igre in naj ne igrajo v igri, ki se imenuje charivari, pri kateri uporabljajo naličja v podobi demonov - (hudičev), in kjer počenjajo grozljive stvari), v: De ludis prohibitis, sinoda v Langresu 1404, navaja Driesen (kakor op. 13) 108. - Nekaj prizorov iz charivarijev upodablja Gervais Bus v Fauvelovem romanu (*Roman de Fauvel*) ok. 1330, reprodukcije v Kuret (kakor op. 7), 41-42.

Tako se čas, ko naj bi rajniki (in demoni) prihajali na ta svet, širi in ni več vezan samo na en termin. Na Letonskem imenujejo to dobo "dušni čas", traja pa od godu sv. Mihaela (29. septembra) še mesec dni, na Finskem od godu sv. Tomaža (29. decembra) do 7. ali 13. januarja. V Rusiji trajajo "svjatki" od 12. decembra do 6. januarja. Ista doba se na Balkanu imenuje "nekršteni dani". Največkrat pa ta čas ni omejen in ga označujejo kot "čas okoli sončnega obrata". Krščanstvo si je določilo svoj "dušni praznik", 2. november (spomin vernih duš v vicah), ki se je pridružil prazniku "zveličanih" duš, "vseh svetih", 1. novembru.

Sredozimske maske nastopajo v naslednjih deželah:

27. septembra (nadangel Mihael): Letonska.

Začetek novembra: Anglija.

11. novembra (sv. Martin): Letonska, Estonska.

22. novembra (sv. Cecilija): Češka.

25. novembra (sv. Katarina): Estonska.

29. novembra (sv. Andrej): Letonska.

4. decembra (sv. Barbara): Češka, Slovaška.

7. decembra (sv. Ambrož): Češka.

13. decembra (sv. Lucija): Švedska.

29. decembra (sv. Tomaž): Bavarska.

Okoli božiča: Norveška, Švedska, Estonska, Letonska, Danska, Španija, Baskija, Portugalska, Avstrija, Češka, Poljska, Rusija, Hrvaška, Bosna, Vojvodina, Srbija, Makedonija, Bolgarija, Grčija.

26. decembra (sv. Štefan): Finska, Irska, Ogrska (Transdanubija), Slovenija (Zgornji Bohinj).

31. decembra (staro leto): Anglija, Poljska, Slovenija (Zgornji Bohinj).

1. januarja (novo leto): Estonska, Romunija, Vojvodina, Bolgarija.

6. januarja (sv. trije kralji): Anglija, Portugalska, Švica, Avstrija, Grčija. (O Perchti v Nemčiji in Avstriji ter o Pehtri babi med Slovenci govorim posebej).

17. januarja (sv. Anton pušč.): Letonska.

2. februarja (svečnica): Španija.

3. februarja (sv. Blaž): Češka.

6. februarja (sv. Doroteja): Češka.

12. marca (sv. Gregor): Češka.

Sredozimske maske se niso ohranile v Litvi, Belgiji, na Holandskem, v Franciji, Italiji, Furlaniji, Nemčiji (o Sredozimki - Perchti govorim posebej), Lužici.¹⁷

Obhodi o sv. Mihaelu (29. septembra) in "vernih dušah" (1. in 2. novembra) so

¹⁷ Za spoznavanje evropskih mask sta nam zdaj na voljo dva dosti izčrpana vira. Za enega je poskrbel + Robert Wildhaber v Schweizerisches Archiv für Volkskunde 63 (Basel 1967) in 64 (Basel 1968), v nadaljnjem navajam kot: Archiv 63 in Archiv 64. - Drugi vir je obširni katalog razstave *Le masque dans la tradition européenne*, ki ga je s prispevki strokovnjakov uredil Samuel G. I. o. t. z. (Binche 1975), v nadaljnjem navajam kot: *Masque*. - Nekaj monografij navajam sproti.

spremenili funkcijo in obhodniki niso maskirani, spremenili so vlogo, pobirajo dar (pecivo), zato da molijo za rajne domače.^{17a}

Iz zgornjega seznama izhaja, da so se sredozimske maske ohranile v večjem delu Evrope. V nekaterih deželah so izginile, zlasti v Srednji Evropi so jih večidel prekrili zgodnji cerkveno motivirani obhodi kolednikov. Na Danskem poznajo sredozimske maske le še v odročnih krajih, na manjših otokih in na Grenlandiji. V Franciji se za zimske obhode zbirajo le še otroci - Velika Revolucija, poznejši pretresi in vojske v 19. in 20. stoletju so francosko folkloro usodno prizadeli. V Pirenejih pa na svečnico (2. februarja) še zmeraj slavijo "medvedov dan" (*el dia del oso*), ko v obhodu vodijo medveda po vaseh. Sicer pa je za Zahodno Evropo razkroj ljudske kulture značilen pojav.

Sredozimskim maskiranim obhodom sledimo od Skandinavije do Balkana.

18

Na Norveškem¹⁸ v božičnem času vodijo *kozla* (Julebukk), ki sicer nima kozlovske podobe in je pravzaprav antropomorfen lik s črnim naličjem ali s sajami namazanim obrazom. Včasih ga spremlja *koza* (Julegeit), podobna naši košuti ali rusi. Oboje pa vedno bolj nadomešča anglosaksonska različica sv. Miklavža - *Santa Claus*.

Tudi na Švedskem¹⁹ so sredozimski maskirani obhodi močno ponehali. Včasih so hodili z (božičnim) *kozlom* (Julbukk) in pisanim spremstvom. Posebnost so bili na Zahodnem Švedskem obhodi, za katere so se moški našemili v ženske, ženske pa v moške (lussegubbar, lussegummor - androginja !); z godcem so hodili od hiše do hiše. V Smålandu so se fantje napravljal v pošasti in strašila - oblekli so si dolge bele srajce ali pa se ovili s slamo. Danes so se taki obhodi umaknili "Lucijam" (lussibrud), ki so jih poklicali v življenje po drugi svetovni vojni, postajajo pa čedalje bolj lepota tekmovanja deklet po mestih in večjih krajih.²⁰

Estonski²¹ sredozimski obhodi so zlasti na zahodu in jugovzhodu dežele razdeljeni na tri termine. Prvič hodijo o Martinovem (11. novembra), drugič o Katarininem (25. novembra) in tretjič o božiču. Obhodnike imenujejo "berače" in so tako tudi napravljeni. Martinove vodi "Martinov oče" (Mardiissa), Katarinine "Katarinina mati" (Kadriema), o božiču jim pa pravijo "joulusandid". Tedaj se jim pridruži lik "božične gosi" (jouluhani). O novem letu hodi (novoletni) *kozel* (näärisokk).

Na Letonskem²² poznajo v glavnem sploh samo sredozimske maske, ki hodijo ob staroletonskem zimskem prazniku - danes ga je prekril božič. Tudi letonske maske so se razdelile po terminih. Prve nastopijo že ob Mihaelovem (29. septembra), ko se na Letonskem začne mesec dni trajajoči "dušni čas", posvečen spominu rajnih duš. Drugič se pojavijo zvečer pred Martinovim (10. novembra), tretjič pa zvečer pred Andrejevim (28. novembra). Hodijo pa tudi od božiča do praznika sv. treh kraljev, ponekod še dlje, do Antonovega (17. januarja). Skupina mask predstavlja *družino*, ki jo vodi *oče* (kakor pri nas

^{17a} To metamorfozo obhodnikov sta obravnavala vsak po svoje Karl Meili, Bettelumzüge und Totenkultus. Opferritual und Volksbrauch, v: Schweizer. Archiv für Volkskunde 28 (Basel 1928) 1-38, in Hanns Koren, Die Spende. Eine volkskundliche Studie über die Beziehung "Arme Seelen - arme Leute". Graz-Wien-Köln 1954.

¹⁸ Lili Weiser - Aal, Julenissen og Julegeite i Norge. Oslo 1934.

¹⁹ N. Keyland, Julbröd, Julbocker och Staffanssång. Stockholm 1919.

²⁰ Gl. Leopold Kretzenbacher, Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel- und Südosteuropa. München 1959 (= Südosteuropäische Arbeiten 53).

²¹ Ants Viies, Abriss der estnischen Volkskunde. Tallinn 1964.

²² Jan Albert Jansson, Die lettischen Maskenumzüge. Riga 1953.

v Bohinju !), v spremstvu so pa še drugi liki, poleg antropomorfnih tudi teriomorfni (kozel s kozo, konj, medved, žerjav idr.). Priljubljena je *svatovska družba*, z njo hodijo *cigan*, *žid*, predstavniki raznih *poklicev* idr. Pohod mask je vselej zelo hrupen. Živa je še vera, da maske prinašajo blagoslov, zato jih željno pričakujejo. Opravljajo pa tudi pedagoško funkcijo: preverjajo, kdo je bil priden, kdo ne; poredne tepežkajo.

L i t v a²³ sredozimskih maskiranih obhodov ne pozna več. Spominjajo se pa še nekdanjih obhodov z *medvedom* o božiču.

F i n c i²⁴ so se prvotno maskirali ob svojem starem prazniku mrtvih (kekkri), danes se maskirajo zlasti na Štefanovo (26. decembra) in ob novem letu (nuutti). Pomembna je maska *kozla*, zato maskirance na splošno imenujejo *kozle*, čeprav so antropomorfn. Tako ločijo "božične" *kozle* (julu), "štetanske" *kozle* (tapani), "novoletne" *kozle* (nuutti-pakki). Kozli pridrvijo v hišo z velikim hrupom, z njimi so še razni zoomorfni liki.

N a D a n s k e m²⁵ je bilo v 17. in 18. stol. vsako maskiranje prepovedano, zato je zamrlo. Ohranilo se je le deloma v odročnih krajih, na manjših otokih in na Grenlandiji.

Z a S e v e r n o N e m č i j o²⁶ so bili značilni obhodi *konja-serca* z *jezdecem* (Schimmelreiter). Zlasti v Prusiji so bile priljubljene maske *koze* in *kozla*, *medveda* in *storklje*. Spremljali so jih našemljenci, ki so si počrnili obraz in se ovili s slamo. Na Bavarskem hodi o Tomaževem (29. decembra) strašilo z verigo, ki z njo grozeče rožlja, in s kladivom v roki, ki z njim tolče po oknih. Pravijo mu "der Thama mit'm Hamma" (= der Thomas mit dem Hammer, Tomaž s kladivom).

Z a A n g l i j o²⁷ je znano, da našega pusta ne pozna, ohranila pa je sredozimsko maskiranje ob različnih terminih. V začetku novembra, ob starem prazniku mrtvih, se pokažejo ostanki mask, te nosijo značilno ime *the soulers*, vodi jih pa *the Old Tup* z ovno glavo, ogrnjen v ovčjo kožo. Na staro leto zvečer nastopi v Walesu *Mari Lwyd* (ali Grey Mare), ogrnjena v rjuho in s pravo konjsko lobanjo na drogu. Na večer pred praznikom sv. treh kraljev (5. januarja) oživi v Wessexu starodavni spomin na keltskega boga *Cernunna*, znanega po jelenjem rogovju na glavi. Nekdo ga predstavlja s strašilno rogato masko. Na novega leta dan in na dan pred sv. tremi kralji je nastopalo v Abbot Bromleyu z jelenjimi rogovi našemljenih šest plesalcev, *the Horn Dancers*. (Zdaj nastopajo v začetku septembra.) Z njimi je *Maid Marian* in norec, *the Fool*, naokrog pa skačejo značilni angleški *hobby horses*, ki klepečejo s čeljustmi kakor naša rusa.

Ostanki nekdanjih sredozimskih obhodov so na I r s k e m²⁸ že močno karnevalski. Skupino *the Wren boys* vodi *captain* z dvema norcema, *the fools*, z njimi je burkež in ekvidni lik *Capall Maide*. Spremljajo jih godci.

²³ Stasys S k r o d e n i s, Kostüme und Masken in Litauen, v: Archiv 63 (1967) 127-133, in Jonas B a l y Fastnachtsbräuche in Litauen, v: Archiv 45 (1948), 41-49.

²⁴ Urp o V e n t o, La tradition de la mascarade en Finlande, v: Masque 153-160.

²⁵ Carsten B r e g e n h o j, A propos de la mascarade de la douzième nuit, dans l'île d'Ågersö, v: Masque 127-133. - H. H e n n i n g s e n, Bådeoptog i danske søkørstaedter og i Utlandet. København 1953.

²⁶ Paul S a r t o r i, Sitte und Brauch, III. Leipzig 1914, 44-49 (= Handbücher zur Volkskunde 7-8).

^{26a} Adolf J. E i c h e n s e e r, Oberpfälzer Schreckgestalten im Advent, v: Schöner Heimat 69 (München 1980), 350.

²⁷ Violet A l f o r d, L'Angleterre n'a pas de Carnaval, v: Annuaire de la Commission Royale Belge de Folklore. Bruxelles 1967, 88-106. - Ken B a y n e s, Les masques en Grande-Bretagne, v: Masque 175-177. - Gl. še Iorwerth C. P e a t e, Tradition and Folk Life. London 1972.

²⁸ Caoimhin O. Danachair, Irlande, v: Masque 377-381.

Sredozimske maske so ohranjene v Španiji.²⁹ V glavnem so zoomorfni kožuharji, med njimi je posebnost *krava* (kravica, la vaquilla) in "ognjeni vol" (el bou rouch). Sicer pa hodijo po Cadizu *los chirigotas*, ki s satiričnimi popevkami šibajo napake preteklega leta. Decembra se podijo po Navarri *los zampanzars* v belih krilih in ogrnjeni v ovčje ali kozje kože; z dvema velikanskima zvoncema "odganjajo hudobne duhove".

V Basikiji³⁰ je eden izmed božičnih kolednikov na sv. večer maskiran in ima s sajami namazan obraz; enako na večer starega leta.

Večina portugalskih³¹ mask je zimskih. Najpomembnejši liki so *os caretos* (ali *chocalheiros*). Njihovi obhodi so zelo hrupni. Ponekod hodita *starec* in *starka* (los velhos). O sv. treh kraljih nastopata *mascaraõ* in *mascarinha*.

20 Znameniti in zelo znani so v Švici³² obhodi kožuharjev, znanih pod imenom *Rötschäggätä* v Lötschenski dolini (Lötschental), ki divjajo po vaseh na večer pred sv. tremi kralji. Drugod so maskiranje večidel opustili, ostali pa so hrupni nemaskirani obhodi.

Evropski, večinoma slovanski vzhod ohranja bogato izročilo sredozimskih mask. Že na Češkem³³ so zimske maske v večini. Tudi tu so se razdelile na več terminov. Na Barbarinje (4. decembra) hodijo po vaseh *Barbare* (Barborky), po dve - ena je bela, druga črna, včasih jih je šest. Lase imajo razpuščene, obraz zakrit z belo tančico, v roki nosijo šibo. Na Ambrožovo (7. decembra) hodi *Ambrož* v dolgi beli srajci s koničasto kapo na glavi in zakritim obrazom. Na Blažovo (3. februarja) se sprehajajo šolarji v dolgih belih srajcah. Za božič je značilen obisk *tura* (turoň), ki prihaja s številnim spremstvom.

Tudi Slovaka³⁴ pozna obhode *Barbork*, navadno sta dve. Spremlja ju *dedo* v ovčjem kožuhu z novnovimi rogovi na glavi.

Bogate zimske maske je dolgo časa ohranila Poljska.³⁵ Na severu hodijo zimski koledniki s *kozlom* (każoń) in drugimi zoomorfnimi liki: *turom* (turoň), *medvedom* (niedźwiedz) idr., med ornitomorfnimi liki je zlasti priljubljena *štorklja* (bocian). Med antropomorfnimi liki sta *ded* (dziad) in *starka* (baba). Za jug je značilen lik *tura* (turoň) s spremstvom. V okolici Krakówa hodijo na staro leto skupine *starcev* (dziady) s pisanim spremstvom (*medvedom*, *hudiči*, *jezdenci* idr.).

Rusija³⁶ pozna maske predvsem med "svjatki" (od 12. decembra do 6. januarja).

²⁹ Nieves de Hoyos: Le masque et le Carnaval en Espagne, v: Masque 139-151. - Maria Luisa Herrera, Le Carnaval en Espagne, v: Masque 135-138. - Gaspar Enrique Caza, El Carnaval en España, v: Homenaje a Don Luis de Hoyos Sainz, II: Madrid 1950, 80-87.

³⁰ Arnold Vannep, Manuel de Folklore Français Contemporain, I/7 (1re partie: Cycle des douze jours). Paris 1958, 2855. Gl. tudi Euskaldunak. La etnia vasca. San Sebastian 1976, 250.

³¹ Sebastião Pessoa, Mascarados e máscaras populares de trás-os-montes. Lisboa 1960. - J. R. Santos, O "Careto" de Valverde o "Chocalheiro" de Vale de Porco e as suas máscaras de pau. Porto 1949.

³² Karl Meuli, Schweizer Masken und Maskenbräuche. Zürich 1943. - R. Creux, Mythes, masques et confréries en Suisse, v: Masque 269-272.

³³ Čeněk Zíbrt: Veselé chvíle v životě lidu českého. Višehrad-Praha 1950. - Richard Jeřábek, Masken und Maskenbrauchtum in den tschechischen Ländern, v: Archiv 64 (1968), 1-21. - Josef Tomeš, Le masque en Tchécoslovaquie, v: Masque, 283-299.

³⁴ Emilia Horvátová, Maskenbrauchtum in der Slowakei, v: Archiv 64 (1968) 22-28. - Deloma tudi Josef Tomeš (kakor op. 33).

³⁵ Teresa Ambrozewicz, Le masque en Pologne, v: Masque 217-238. - Roman Reinfuss, Die Volksmasken in Polen, v: Archiv 63 (1967), 134-141.

³⁶ V. J. Čižerov, Zimnij period russkago narodnogo zemledelčeskogo kalendarja XVI-XIX vekov. Moskva, 1957. - V. Ja. Propp, Feste agrarie russe. Bari 1979.

Maske so predvsem antropomorfne: *starci*, *vojaki*, *strašila*, *hudiči* idr. in nosijo naličja iz brezovega lubja. Za Ukrajino in Belo Rusijo so značilni obhodi s *kozo* (igra kozoj) in njenim spremstvom, za Veliko Rusijo pa obhodi s *konjem* ali *kobilom* (rjažanje konem, kobilkoj), ponekod z bikom (igra u bika).

V o g r s k i³⁷ Transdanubiji so do okoli leta 1900 na Štefanovo (26. decembra) nastopali obhodi maskirancev, ki so jim pravili *régölös*. Na Sedmograškem so za tepežni dan (28. decembra) hodili maskiranci z lesenimi naličji.

R o m u n i j a³⁸ pozna noveletne obhode s *kozo* (capră) ali *jelenom* (cerb, cerbol), sploh pa z ekvidno masko, ki ji pravijo *turcă* ali *brezaia*. Spremlja jih starec (*moș*, *mosul*), z njim še drugi liki. Ponekod so v navadi obhodi s *konjički* ali *medvedom* (ursul) in spremstvom.

V B o l g a r i j i³⁹ so zimske maske samo antropomorfne, sodijo pa med najlepše v Evropi. O božiču hodijo *džamalari*, o novem letu *surovaškari* ali *starci*, ki se delijo v *starce belogašte* in v *starce badjace*.

Ob "nekrštenih danih" nastopajo v S r b i j i⁴⁰ *oále*, med katerimi ima najvažnejšo vlogo *dedica*. Oále odganjajo nevarne demone, *karakondžule*. Na Kosovu hodijo o bogojavljenju (6. januarja) *vodičari*, med njimi morata biti *ded* in *baba*.

M a k e d o n i j a⁴¹ ima v skopski kotlini *džamalare*, v struško-ohridskem okolišu pa *vasiličare*, med njimi sta dva *starca*.

V o j v o d i n a⁴² pozna obhode maskiranih *korindjašev*, značilen je lik ekvidne *klócalice*. Med najimenitnejšimi maskami tega območja so kožuharji *bušari* (buše) med Šokci v B a n j i.⁴²

N a H r v a š k e m i n v B o s n i⁴³ hodijo okoli božiča maskirane *čaróice*, med njimi so *did*, *baba* in *kozel*.⁴³

V S l o v e n i j i (Bohinju) so se do danes ohranili obhodi *šem* (*otepovcev*) pred novim

³⁷ Tekla D ö m ö t ö r, Masken in Ungarn, v: Archiv 63, 142-161. - Károly V i s k i, Volksbrauch in Ungarn. Budapest 1932.

³⁸ Mihai P o p - C o n s t a n t i n E r e t e s c u, Die Masken im rumänischen Brauchtum, v: Archiv 63 (1967) 162-176. - Tancred B a n a t e a n u, Le masque dans la culture populaire traditionnelle roumaine, v: Masque, 239-268.

³⁹ Maria Markova Č e r k e z o v a, Les jeux carnavalesques bulgares, v: Masque, 11-126. - Rosica A n g e l o v a, Les masques populaires bulgares, v: Archiv 63 (1967) 226-239. - Raina K a t z a r o v a, Mascherate invernali nel territorio di Pernik, Breznik e Radomir, v: Atti del Congresso internazionale di linguistica e tradizioni popolari, Gorizia-Udine-Tolmezzo 1969. Udine 1970, 217-227.

⁴⁰ Gl. Dragoslav A n t o n i j e v i č, Vizantijske brumalije i savremene maskirane povorke balkanskih naroda, v: Balcanica 10 (Beograd 1979), 104. - I s t i: Narodno glumovanje i Dionizov kult, v: Antički teatar na tlu Jugoslavije. Saopštenja naučnog skupa 1980. Novi Sad 1981, 204-219.

⁴¹ Na splošno gl. Milovan G a v a z z i, Le masque en Yougoslavie, v: Masque, 311-327. - I s t i, Das Maskenwesen Jugoslawiens, v: Archiv 63 (1967), 185-202. - Gl. tudi prejšnjo opombo št. 40!

⁴² L. F ö l d e s, A Néprajzi Múzeum busómaszkjai, v: Néprajzi Ertesítő 40 (Budapest 1958), 209-230. - K temu še: Faszangi maszkok ... Pokladne maske iz zbirke Etnografskog muzeja u Mohaču. (Razstavni katalog.) Mohács-Zagreb 1973.

⁴³ Katica B e n c - B o š k o v i č, Neki pokladni običaji i drvene maske u Medjimurju, v: Narodna umjetnost 1 (Zagreb 1962), 81-91. - M. I š g u m, Čaroice u sjeverozapadnom dinarskom području (Magistrska naloga, rukopis.) Zagreb 1965. - Gl. tudi Emilian L i l e k, Ethnographische Skizzen aus Bosnien und der Herzegowina, v: Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 8 (Wien 1902), 276-278.

letom; predstavljajo "družino",⁴⁴ pridružili so se tudi drugi liki (*harlekin*).⁴⁵

Sredozimski obhodi so se v Grčiji⁴⁶ ohranili samo na severu. Na epifanijo (6. januarja) hodijo tod strašilne maske *kallikantsarov* s spremstvom.

Če si predočimo zemljepisno razširjenost maskiranih sredozimskih obhodov po Evropi, vidimo, da se njihova gostota v Srednji Evropi in v delu Zahodne Evrope razredči, pač pa so ohranjene v velikem loku od Anglije do Grčije.

3. Tipologija sredozimskih mask

22

Gornji pregled pokaže, da so se tipi mask, ki naj bi se v njih poosebljale poleg demonov predvsem duše rajnikov, izredno namnožili. Prvotnim zoomorfnim tipom mask so se antropomorfni tipi pridružili šele v naslednji razvojni stopnji. Tisočletja, v katerih so se sredozimski obhodi ohranjali, so prispevala svoje. V antiki so kalendni obhodi in saturnalijske igre starega rimskega imperija pustili svoje sledove. Kulturni vplivi novega veka so prinesli tudi kak karnevalski element. Predvsem pa velja upoštevati, da so se prvotni liki sčasoma oddaljili od svoje tradicionalne vsebine, se celo "kultno izpraznili" in se - kakor je pravilo v razvoju mask - prevesili iz kultno "tragičnega" v "komično". So pa etnije, kjer so maskirani sredozimski obhodi ohranili prvotno resnost in obredni značaj še v naše dni.

Od prvotnih zoomorfnih sredozimskih mask sta najstarejša *koza* in *kozel*.⁴⁷ Oba sta imela v verovanju in kulturi starodavnih prebivalcev Evrope (podobno tudi v Afriki!) izredno velik pomen. Kozo si je človek udomačil prej kakor govedo, celo prej kakor ovco ali konja. Človeku je bila koza - poleg psa - pred tisočletji edina domača žival. Maska koze (in kozla) je razširjena na Norveškem, na Letonskem, na Finskem, v Severni Nemčiji, na Poljskem, v Ukrajini in Beli Rusiji, na Češkem, v Romuniji pa tudi na Hrvaškem in v Bosni. Pozabiti ne smemo kozlovskih mask satirov v dionizijskih obhodih stare Grčije. Botrovali so (gr. *trágos*, kozel) nastanku antičnega gledališča (gr. *tragodia* prvotno "kozlovski spev", pozneje "tragedija")!

Poleg koze je najbolj razširjena živalska maska *medved*. Srečali smo ga med Balti (Letonsko), v Skandinaviji, v Severni Nemčiji, med Slovani (zlasti na Poljskem), v Romuniji, redko v Franciji (v Pirenejih).

Tipični so *tur* na Češkem in Poljskem (*turor*), *bik* v Rusiji, Španiji in Južni Franciji (v Pirenejih), na Balearih, v Makedoniji, Turčiji, v Bolgariji in Moldaviji, *konj* na Letonskem, v Severni Nemčiji, na Poljskem, v posebni obliki kot "jahalna palica" (*hobby horse*) v Angliji. Nekaj posebnega je *jelen* v Angliji (v spominu na keltsko božanstvo Cernunnos), dokaj pogost je tudi v Romuniji (*cerf*, *cerbul*). *Vola* in *ovco* sprejajajo na Osrednjem Poljskem, *psa* in *lisico* v Romuniji, *kamelo* (kot turški, torej dokaj pozni import!) v Bolgariji.

⁴⁴ Helena Ložar - Podlogar, Bohinjske šeme, v: Traditiones 1 (1972), 65-92.

⁴⁵ Gl. Niko Kuret, Harlekin v Bohinju? K šemskemu liku zaplatnika v Zgornji dolini, v: Slovenski etnograf 9 (1956), 239-252.

⁴⁶ George A. Megaw, Greek Calendar Customs. Athenes 1958. - Isti, Il Carnevale in Grecia, v: Annali del Museo Pitagorico 8-10 (1957-1959). Palermo 1960 (sep. 1-17). - Demetrios Loukatos, Masques et déguisements populaires en Grèce, v: Archiv 63 (1967), 179-184.

⁴⁷ O tem gl. Kazimierz Moszyński, Kultura ludowa Słowian, II. Kraków 1939, 704 sl.

Redkeje se pojavlja maska *volka*, znana je v Polesju in v Volinju, na Osrednjem Poljskem in v Moldaviji, med Srbi in Hrvati v Bosni. Nedoločni ekvidni maski sta vojvodinska *klocalica* in irska *Capall Maide*.

Od ornitomorfne maske so znani (božična) *gos* na Letonskem, *orel* in *petelin* na Osrednjem Poljskem in v Romuniji, *petelin* tudi v Bolgariji, *žerjav* na Letonskem, *štorklja* v Severni Nemčiji in na Poljskem.

Antropomorfne maske nastopajo večinoma v skupinah, zlasti maske v kožuhih ("kožuhari"): na Estonskem "*berači*", na Letonskem in v Sloveniji (Zgornji Bohinj!) "*družina*". Anglija ima svojo skupino "dušnih mask" (*the soulers*). Posebne skupine so *Glöcklerji* v Avstriji, *Röitschäggitä* v Švici, *chirigotas* in *zampanars* v Španiji, *caretos* in *chocalheiros* na Portugalskem, svoječasni *régölös* na Ogrskem, *bušari* v Baranji, *džamalari* v Bolgariji in Makedoniji, *surovakari* v Bolgariji, *kallikántsaroi* v Grčiji. Posebnost vzhodne in jugovzhodne Evrope so *starci*, pogosto dvojica kot *starec* in *starka*: *ded* i *baba* na Poljskem, *did* i *baba* na Hrvaškem, *djed* i *baba* v Bosni, *ded* i *baba* na Kosovu; ista dvojica je znana tudi na Portugalskem (*os velhos*). *Starec* sam nastopa na Slovaškem (*dedo*), v skupini na Poljskem in v Rusiji, med oálami v Srbiji (*dedica*), med vasilčari v Makedoniji, kot *moš* ali *mošul* v Romuniji, med badjari v Bolgariji (*starci belogašti*). V Angliji sta kot posebna antropomorfna lika znana *Mari Lywd* (ali Grey Mare) in *the Maid* (skupaj s *the Horn Dancers*). Dvojica *mascaraõ* in *mascarinha* nastopa na Portugalskem. Celó "*hudič*" se znajde med "*rajniki*" na Češkem in v Rusiji.

Velika raznolikost preseneča. Vsak lik je problem zase za maskologijo, še posebno za demonologijo. Uganke, ki se zastavljajo, so le deloma rešene, nekatere bodo verjetno ostale nerešljive.

Znatni deli Srednje in Zahodne Evrope pa ne poznajo maskiranih sredozimskih obhodov v tolikšnem številu kakor drugi. Zdi se, da so tam cerkveni krogi že zelo zgodaj začeli izrivati "poganske" obhode in jih nadomeščati z obhodi duhovščine (s spremstvom), ki je v božično-novoletnem času hodila po domovih vernikov in jih blagoslavljal. ⁴⁸ Ti obhodi so bili v navadi že v zgodnjem srednjem veku. Blagoslovne obrazce vsebuje Sacramentarium Gelasianum, ki nosi ime po papežu Gelaziju (pontifikat 492-496). ⁴⁹

Obhodi duhovščine z blagoslavljanjem domov so bili v navadi tudi pri nas. ^{49a} Obred še predvidevajo starejši obredniki za ljubljansko škofijo, tako K ü e n b u r g o v iz leta 1706 in Petazzijev iz leta 1767. ⁵⁰ Znano je tudi poročilo o takih obhodih v Ljubljani iz časa okoli let 1606 -1608. Na sveti večer, pred novim letom in pred praznikom sv. treh kraljev

⁴⁸ V svoji knjigi Slovenska koledniška dramatika (Ljubljana 1986, 14) in v svojem prispevku Domači in tuji delež v obrednih obhodih Slovencev (Traditiones 20, 1991, 70) navajam po Emilu S c h n e e w e i s u podatek o božičnih obhodih češke duhovščine ok. l. 1000, ki da o njih poroča v svoji Kroniki nadškof K o z m a iz Prage. Moja korespondenca s kolegom univ. prof. dr. Richardom J e ř á b e k o m (Brno) je imenovanega pobudila k pregledu Kozmove Kronike. Zadevnega mesta v njej n i. Očitno ga je naknadno vpletel vanjo Bohuslav B a l b í n v svojem delu Epitome rerum Bohemicarum III/8, 1677, 26, iz katerega je črpal Čeněk Z í b r t (Staročeské výmoci obyčje, 164, op. 42), podatek pa po njem povzel E. S c h n e e w e i s. Prof. J e ř á b e k u gre zasluga, da je stvar dokončno razjasnil!

⁴⁹ Gl. W e t z e r u. W e l t e ' s Kirchenlexikon, V. Freiburg im Breisgau 21888, s.v. *Gelasius* (H o f l e r) 288, in VIII 21893 28-29. Prvi natisk je Zakramentarij doživel v Rimu 1680.

^{49a} Na Kranjskem ga omenja že V a l v a s o r (VII, 472), ki pa zmotno méni, da duhovnik blagoslavlja božično peko na mizi.

⁵⁰ Obred se imenuje "Thurificatio Domorum in Vigilia Nativitatis, pro festo Circumcisionis, & Vigilia Epiphaniae Domini."

je hodil duhovnik (nemško poročilo ga imenuje Weihpfaffe) po hišah blagoslavljal.⁵¹ G r u b e r j e v Rituale Romanum iz leta 1808 obreda nima več. Danica k temu pripominja:^{51a} "Kakor več drugih cerkvenih običajev, zatrla je cesarja Jožefa II. doba tudi navado, da so duhovniki opravljali o sv. večerih hišni blagoslov. A po vseh škofijah ni preminil ta običaj. Kolikor je znano pisalcu teh vrstic, traja še dandanašnji (l. 1904 ! Op. N.K.) v tržaški vladikovini." Že prej, pred l. 1850, je N a v r a t i l^{51b} vedel poročati, da so "po mestih, tergih, gradovih in farah ... hodili, kakor sem ter tje še zdej (l. 1848 !), sveti večer duhovni v vsako hišo kropit in kadit; po vaseh pa so to opravilo, kakor še dandanašni, sami opravljali."

Duhovnika so verjetno spremljali cerkveni pevci ali dečki ministrantje, ki so obisk spremljali s petjem. Pesmi so bile pač božične, iz njih so nastale poznejše kolednice. Tudi pri nas so se razvile in udomačile pred reformacijo. Saj nam o njih poroča l. 1575 Primož T r u b a r, ko piše: " ... inu koledniki ob božiči pojo: mi smo prišli pred vrata, de bļa božja zlata."⁵²

Jezuitska protireformacijska pastorala je dala pobudo, da so božične kolednice marsikje nadomestili kratki pěti prizori, kakršne so uvedli jezuitje pri božičnicah v svojih cerkvah. Pri jezuitih šolani duhovniki in jezuitski dijaki, pozneje pa tudi podeželski učitelji, ki so bili hkrati organisti in cerkovniki, so jezuitske namere v dokajšnji meri uresničili.

Koledovanje s kolednicami in koledniškimi prizori (koledami) je poznejše razsvetljenstvo prepovedalo. Nekatera besedila so bila pozneje zapisana v pesemski obliki in so jih do nedavnega prepevali na korih.⁵³

Sredi 16. stoletja se je razvilo še trikraljevsko koledovanje z novimi, trikraljevskimi koledniki. Ti so že maskirani, medtem ko se božični koledniki nikoli niso maskirali in se ne maskirajo. Prva slovenska trikraljevska kolednica (verjetno iz okolice Devina pri Trstu) je bila celo objavljena v tisku leta 1706 ("Ta svetla zvezda ta je vzešlā").⁵⁴ Prvič pri nas pa se omenjajo trikraljevski koledniki na Slovenskem Koroškem leta 1641.⁵⁵

Nič ni čudnega, če so se stari sredozimski obhodi na območjih z intenzivnejšim dušnim pastirstvom zlasti v dobi protireformacije umaknili tako močnim pritiskom. Po svoje je k temu pripomoglo še razsvetljenstvo. Sredozimski obhodi pa so se zlasti v nekaterih odročnih alpskih krajih ohranili do naših dni. To priča o njihovi globoki zakoreninjenosti.

⁵¹ Anton K a s p r e t, Aus dem Tagebuche eines krainischen Edelmannes (1606-1608), v: Mittheilungen des Museal Vereins für Krain 8, 1895, 58.

^{51a} P., Blagoslavljanje hiš o treh sv. večerih, v: Danica. Cerken časopis za slovenske pokrajine, 2. Ljubljana 1904, št. 57, 418-419.

^{51b} (l.) N a v r a t i l, Kako so stari Slovenci božič praznovali, v: Vedež 1, Ljubljana 1848, 203-204.

⁵² Catechismus s dveima islagama. Vo Tubingi 1575, 218. - Kolednica, katere začetek navaja T r u b a r, je bila zapisana 250 let pozneje v Kanalski dolini: gl. Š t r e k e l j, SNP III, št. 4730 "Sma prišli pred ne vrate, Bug otu, de b le zlate". Po zatrdilu Stanka V r a z a je bila kolednica znana po vseh slovenskih pokrajinah.

⁵³ Gl. o tem mojo Slovensko koledniško dramatiko. Ljubljana 1986.

⁵⁴ Fra Gregorio A l a s i a da Sommaripa, Vocabolario italiano e schiavo. Udine 1607, 105. - Gl. Š t r e k e l j, SNP III, št. 4945.

⁵⁵ Oskar M o s e r, Die Kärntner Sternsingbräuche. Beiträge zur Erforschung ihrer Vergangenheit und Gegenwart, v: Lied und Brauch. Klagenfurt 1956 (= Kärntner Museumsschriften 8), 131 sl.

4. Bioenergetska "orenda"/"mana" in zakramentalni blagoslov

Kakršni so bili sredozimski pohodi pred prvimi zapisi tovrstnih izročil, ne vemo. Med najstarejšimi so zapisi i s l a n d s k i h sag, ki poročajo o rajnikih, kako da v "julskem" času vstajajo iz grobov, se vračajo med žive svojce in morijo (!) ljudi in živali.⁵⁶ Živi jim v strahu žrtvujejo, jim postrežejo z jedjo in pijačo, potolaženi rajniki pa jim prinašajo zdravje, plodnost in srečo. Novejša poročila vedo povedati, da se ljudje v "julskih" nočeh vračajočim se rajnikom umaknejo iz hiš ali pa jim vsaj prepuščajo ležišča in prespijo na slami. Grozljiva so izročila na Norveškem, prijaznejša so na Švedskem, zlasti pa na Danskem. Med skrivnostnimi bitji, ki v "julu" prihajajo na ta svet, so tudi dobrohotna vilinska bitja (*Elben*), neprijazni so *Alfarji*, baje sprva človeške duše, ki prebivajo v gomilah, in naposled truma človeških duš, med njimi zlasti duše pozabljenih rajnikov.

Zdi se pa, da so se predstave o "demonih" različnega imena in različne narave sčasoma spojile s predstavami o rajnih dušah. Najbrž so se prvotni divji *pohodi* prav zato spremenili v mirnejše *obhode*. V nam znanih do danes ohranjenih sredozimskih obhodih gre torej le še za *duše rajnikov*, skrite v preobleki, v maski, v kateri se je človek svojčas identificiral z rajnikom. Vendar velja to v pretežni meri le za (davno) preteklost. *Zavest* o takšni identifikaciji je največkrat že zdavnaj izginila, zavest o smislu in namenu obhodov samih pa se ohranja še v naše dni.

Vera v nesmrtno dušo in češčenje rajnikove duše segata v začetke človeštva. Človek pa je rajnika častil in se ga hkrati bal. Tega ne potrjuje le evropski sever, kakor sem pravkar pokazal, potrjujejo vse celine našega planeta. Človek se je bal, da bi se rajnik vrnil na ta svet. V manizmu (lat. *manes* "rajniki")⁵⁷ je s kulturnimi dejanji in žrtvami pomagal rajniku, da se je v onostranstvu ustalil, se "pobožanstvil", zato pa je od njega pričakoval pomoč. Pobožanstvenega rajnika je klical nazaj, v kompliciranem ("prelogičnem") psihološkem procesu se je v preobleki, maskiran, identificiral z njim in tak nastopal v obrednem obhodu. Prihajal je kaznovat in blagoslavljal. Njegov blagoslov je veljal domačim in vsemu gospodarstvu.⁵⁸ Za kategorijo "blagoslova" se dosedanje generacije naših narodopiscev sploh niso menile. Pojav posebne "moči" pa vzbuja danes v drugačnih okoliščinah (in pod različnimi imeni) pozornost v širši družbi. Gre za posebno naravno moč, ki so z njo obdarjeni posamezniki, v manjši meri morda vsak človek. Imenujem jo *bioenergijo* (v rabi so tudi izrazi: dinamizem, emanizem, radiestezijska idr.). Bioenergija ima pozitivne lastnosti in lahko prehaja iz nosilca v drugega človeka. Z njo zdravijo nekatere bolezenske pojave v človeškem organizmu. Zato zavzema čedalje vidnejšo vlogo v današnji (alternativni) medicini.

Pojav je bil dolgo časa v senci. O njem se ni pisalo in komaj kdaj govorilo. Zadnje čase pa je - deloma tudi zavoljo nemoči klasične medicine ob nekaterih boleznih - pobudil pozornost širokih krogov. Vrsta ljudi je zdaj "spoznala", da imajo v sebi posebno moč, ki lahko ozdravlja. Število "zdravilcev" s to močjo narašča. Priče smo dejanskim uspehom in tudi šarlatanstvu.

⁵⁶ Gl. Heilberg (kakor op. 4) 29.

⁵⁷ Funk & Wagnall's Standard Dictionary (kakor op. 3).

⁵⁸ Tam, kjer mimičnih obhodov ne poznajo ali več ne poznajo, je splošno razširjena vera, da se rajniki nevidno oglašajo na svojem nekdanjem domu, kjer jim gori luč, jim toplo zakurijo in puščajo na mizi jed in pijačo, da se okrepcajo. Za slovensko ozemlje gl. Niko Kuret, Praznično leto Slovencev II, Ljubljana 21989, 93-95 in 102.

O tej posebni moči govori že Evangelij, da je bila lastna Kristus, ko pri Marku (Mk 5, 10) beremo, da je krvotočna žena ozdravela, ko se je Kristusa samo dotaknila: "Jezus je v sebi takoj zaznal, da je šla moč iz njega." Podobno Luka (Lk 8, 46): "Nekdo se me je dotaknil, čutil sem namreč, kako je šla moč od mene." In še Luka (Lk 6, 19): "Vsak iz množice se ga je poskušal dotakniti, saj je iz njega izhajala moč in je vse ozdravljala."^{58a}

V narodoslovju je bioenergija že nekaj časa znana. Odkrili so jo kot "*mano*"^{58b} v Indoneziji, Polineziji in Mikroneziji. Odkritje ni imelo širšega odmeva. Nekaj pozneje so odkrili bioenergijo pri indijanskem rodu Irokezov v Severni Ameriki. Imenujejo jo *orenda*. Veroslovec P f i s t e r je o njej poročal leta 1920 in je pojem *orendizem* uvedel v veroslovje.⁵⁹ Obe nahajališči sta dokaj daleč vsaksebi. To pa ne bi smelo zavesti k mnenju, da je pojav izoliran samo v omenjenih dveh areah. Nasprotno. Gre za *splošnočloveški naravni pojav*. Skrivna moč - evangeliji jo imenujejo lat. *virtus*, grško *dynamis* - je lastna posameznikom vseh narodov našega planeta. *Orenda/mana* je danes predmet znanstvenih raziskav, ki odkrivajo različna območja njene učinkovitosti. Danes namreč že ločijo moč določenega človeka, moč določene besede (zagovori), moč določenega predmeta (amulet, talisman), moč določene živali (mačka idr.), moč določene rastline (*netresk*, *sempervivum tectorum*).

"Moč" nekega človeka je danes lahko nesporna, prav tako njena učinkovitost v določenih okoliščinah. Druge "moči" so vprašljive in bolj plod izročila, ki ohranja vero vanje.^{59a}

Nesporna je pač moč v posamezniku in v določeni skupini. Vera, da jo imajo sredozimski obhodniki, se je ohranjala skozi tisočletja. Obhodniki naj bi prinašali *splošno blaginjo*: srečo v družini in uspeh v gospodarstvu; obilen pridelek, prirejo pri živini. Ko sem v petdesetih letih snemal novoletne šeme v Zgornjem Bohinju in smo morali zavoljo stiske s časom kakšno hišo izpustiti, se je dogajalo, da je gospodinja razburjena in prestrašena pritekla za nami: "Ali vas k nam ne bo?" Bala se je, da bo v novem letu v hiši in pri hiši vse narobe, če se šeme ne bodo oglasile kakor vsako leto.

Morda so bili obhodniki v sivi davnnini nosilci zelo močne bioenergije. Izkušnje z njo so utrdile vero vanjo in ustvarile trdno izročilo. Kdo bo ugotavljal, ali izžarevajo bioenergijo tudi današnji obhodniki?

Bohinjski otepovci sodijo kot antropomorfne maske že v drugo fazo maskiranih sredozimskih obhodov. Prva faza obsega *zoomorfne* maske. Le-te so tam, kjer so se ohranile, obdržale očitne obredne sestavine, ki naj bi posredovale družinski skupnosti orendistične moči, dobrodošle in celo nujne za življenje v novem letu. To so bili predvsem simbolični prizori, ki so jih uprizarjali maskirani obhodniki; imenujemo jih tudi *dromena*.⁶⁰

^{58a} Vseh izrednih Kristusovih del, ki o njih poročajo evangeliji, pa ni mogoče pojasniti z orendizmom. So tudi taka, ki jih z naravnimi močmi ni mogoče razložiti. To so čudeži, ki jih kristjan kot take sprejema.

^{58b} Herbert T i s c h n e r (hrsg.), *Völkerkunde*. Frankfurt a. Main 1959, 287 sl. (= Fischer Lexikon).

⁵⁹ Gl. Friedr. P f i s t e r, ocena: S. E i t r e m, *Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer*, v: *Berliner philologische Wochenschrift*, Berlin, 10. Juli 1920, No. 27/28, 645-653. - I s t i, *Der Glaube an das ausserordentlich Wirkungsvolle (Orendismus)*, v: *Blätter zur bayer. Volkskunde*. München 11 (1927). - Izčrpno pa: HDA VI (1934-35) s.v. *Orendismus* (P f i s t e r) 1294-1305. - Znanost je sprejela irokeški izraz *orenda*, ker bi se izvedenki iz *mana* krili z izvedenkama iz lat. *manes* "rajniki" (*manizem*, *manističen*), ki sta že udomačeni. Torej: *orendizem*, *orendističen*.

^{59a} Pri zagovoru deluje poleg "vere" lahko še bioenergija zdravilca.

⁶⁰ Veroslovec H. U s e n e r je že l. 1913 (*Kleine Schriften* 4, Leipzig-Berlin 1913) za "sveta" opravila (*Heilige Handlungen*) uporabil grški izraz *drómenon* (pl. *drómena*). Izraz je l. 1965 približno opredelila Katerina K a k o u r i (Dionysiaka. *Aspects of the Popular Thracian Religion of To-day*. Athens 1965): "Dromenon is the term given by contemporary religious study to sacral activities, but by ancient writers to magical ceremonies."

Prvotna so bila dromena s *kozo*.⁶¹ Ta dromena so na evropskem severu tudi najpogostejša. To se tudi ujema z že omenjenim dejstvom, da je bila koza (s kozlom) verjetno prva žival, ki si jo je človek udomačil. Nekdanja dromena so utonila v pozabo ali pa so ohranjena kvečjemu v fragmentih. Le-ti pa so še toliko povedni, da omogočajo dostikrat rekonstrukcijo dogajanja. Kaj se je godilo? Kozo - pozneje tudi kako drugo živalsko masko - je spremljal zbor obhodnikov. Obredna pesem, ki jo je pel zbor, je opisovala dogajanje, ki ga je maskiranec (in njegov spremljevalec) mimično izvajal. Vsebina: *rojstvo, smrt in vstajenje* - z namenom, da bi orendistična moč prinesla rodnost v družini, plodnost na polju, uspeh pri živini, hkrati pa obujenje v sredozimskem času še speče narave. Ta prototip je znan iz antike na evropskem jugu (Grčija: Dionizova smrt in vstajenje) in na Bližnjem vzhodu (ista vloga Adonisa). Ekvivalentna so obredja na severu Evrope.

K. M o s z y ŋ s k i navaja kot primer obredje, dromenon, iz Vzhodne Belorusije.⁶² V njem nastopajo maske *koze*, maskirani "*ded*" in zbor obhodnikov. Obisk poteka v božičnem času. Zbor zapoje:

<i>Že kazà roham,</i>	Kjer koza z rogom,
<i>tam žyta stoham,</i>	tam žito v stogu.
<i>že kazà nahoj,</i>	Kjer koza z ного,
<i>tam žyta kapoj,</i>	tam žita na kupu.
<i>Že kazà hazila</i>	Kjer koza hodi,
<i>tam žyta razila.</i>	tam žito rodi.

Prizor naj bi z orendistično močjo koze pripomogel k obilni žetvi. V nadaljevanju obredja ded kozo udari, kar zbor spremlja s pesmijo (*Oj, udarju kazynku / pod prave uško ...* *Oj, udaril je kozico / pod desno ušesce...*), koza "mrtva" pade na tla, toda spet oživi, vstane in se prikloni gospodarju, medtem ko zbor prosi/moli:

<i>... da zarazi, Bože,</i>	<i>... da zarodi, o Bog,</i>
<i>da našemu karalu</i>	<i>dá našemu kralju (= gospodarju)</i>
<i>žyto kalasiste</i>	<i>klasastega žita,</i>
<i>da jedryniste</i>	<i>z zrnjem bogatega,</i>
<i>ječmeň kalason</i>	<i>ječmena klasastega,</i>
<i>i haroh zamašom ...</i>	<i>graha bujnega ...</i>

Obhodna dromena so se sčasoma sekularizirala in so razpadla, ostali pa so obhodi s sprva zoomorfnimi, pozneje tudi antropomorfnimi maskami, ki so izgubljale svojo prvotno vlogo. Iz ljudskega spomina je izginjala zavest o pomenu, ki so ga imele. Še najbolj se je nemara ohranjala predstava, da se z masko krijeta duša rajnika ali demon. A tudi nejasna vera v posebne (orendistične) moči, ki da jih imajo maskiranci, živi še kar naprej, kakor kaže moj zgoraj omenjeni doživljaj v Bohinju.

Ker nobena, zlasti pa ne zoomorfna maska ni nastala po naključju, je imela vsaka svoj pomen, svoje posebno mesto v mitičnih predstavah naših prednikov. Veliko tega ostaja neznanega. Saj tudi komaj kaj vemo o demonologijah, iz katerih so se rodile. Zato tavajo današnji mitologi dostikrat v temi.

⁶¹ M o s z y ŋ s k i (kakor op. 47) 764 sl.

⁶² Prav tam 988.

Kar zmorejo, je, da skušajo ugotavljati vsaj simbolni pomen posameznih likov, manj jim uspeva odkrivati njihove posebne funkcije. Mislim pa, da smemo pri vseh predpostavljati vsaj troje: 1. v vseh je treba videti like, ki da v njih biva duša rajnika ali (htonični) demon, 2. vse so v posesti orendističnih moči, in 3. s svojim obiskom in vedenjem v dromenih so opravljale funkcijo, ki je bila vseskozi naravnana na blagor živih, na njihovo telesno zdravje in plodnost ter na uspešno gospodarstvo.

O kozi danes trdijo, da je veljala za mater sveta in za posrednico naravnih moči, ki da prinašajo dobro letino in uspeh pri živini.⁶³ Kozel je bil posebej simbol neugnane spolne sle (latinski pesnik ga imenuje "libidinosus"), predstavljal pa naj bi tudi vrh zime, mraz in temo.

28 Poleg kože in kozla je med sredozimskimi živalskimi maskami zelo pogost konj.⁶⁴ V mitologiji zavzema izredno pomembno mesto. Trdijo, da izhajajo indoevropske mitologije sploh iz hipomorfnihih numenov. Konj je, pravijo mitologi, kot utelešenje demonskega prvotnejši kakor antropomorfno oblikovani numen na konju. Prihaja iz teme htonskega sveta, je numen smrti, vodi duše umrlih na oni svet ("psihopompos"). Tudi duše se radi prikazujejo v konjski podobi, zlasti duše grešnikov, nasilno umrlih in samomorilcev. Divji lovec je antropomorfni numen na konju, meče strele na zemljo v podobi živalskega stegna (prim. pri nas "krvavo stegno"). Katera od teh mitičnih potez je pobudila nastanek konjske maske v sredozimskih maskiranih obhodih, ne vem povedati. Vsekakor je konjska maska med izredno razširjenimi ne le v Evropi, ampak tudi v Aziji. Morfološko je dobila različne oblike: upodablja jo obod s pritrjeno konjsko glavo, ki ga človek obesi nase ("cheval jupon"), ali samo palica s konjsko glavo, ki jo človek zajaha ("hobby horse") ali pa tudi naši košuti ali rusi podobna oblika, ki jo predstavljata dva s ponjavo zagrnjena človeka (lahko je tudi samo eden). Masko četveronožne živali imenujemo v maskologiji sploh "ekvidno" masko.

Pogosta je tudi maska medveda.⁶⁵ Medved kot človeku podobna žival je bil človeku marsikaj: numen, prednik, totem, sveta žival, umrlo božanstvo. Kot "dušna" žival je predstavljal rajnega prednika, a bil je tudi plodnostni demon.⁶⁶ Ker zimo prespi in se spomladi zbudi, velja (npr. v Rusiji) za glasnika pomladi.⁶⁷ Mogoče je v sredozimskih obhodih to njegova najbolj prijemljiva vloga, ki naj bi ji bile lastne magične moči. Za njegovo morfološko podobo je značilno, da največkrat ni napravljen v (medvedji) kožuh, marveč je ovit z grahovino (prim. nemški "Erbsenbär").⁶⁸

Neredko srečamo masko jelena.⁶⁹ Jelen je veljal po nekih predstavah za solarno žival, bil je simbol svetlobe in vzhajajočega sonca, arhaična prispevka cikličnega obnavljanja narave. Po drugih predstavah naj bi bil htonična žival in kot taka tudi on vodnik duš v onostranstvo ("psihopompos").⁶⁸ Po nordijskih predstavah ima duša podobo jelena.⁶⁹

⁶³ Funk & Wagnall's, I (kakor op. 1) s.v. goat 456.

⁶⁴ HDA VI (1934-35) s.v. Pferd (Steller) 1614 sl., gl. tudi Jean Chevalier - A. Gheerbrant, Rječnik simbola. Zagreb 1983, 270 sl.

⁶⁵ HDA I (1927) s.v. Bär (Peuckert) 881-905.

⁶⁶ Funk & Wagnall's, I (kakor op. 1) 124.

⁶⁷ Gl. Dmitrij Zelenin, Russische (Ostslawische) Volkskunde. Berlin-Leipzig 1937, 354 (= Grundriss der slawischen Philologie und Kulturgeschichte).

⁶⁸ Chevalier - Gheerbrant (kakor op. 64) 226 sl.

⁶⁹ HDA IV (1931-32) s.v. Hirsch (Peuckert) 86 sl.

Keltski numen Cernunnos je imel jelenje rogovje kot naglavni okras. Iz zgodovinskih virov vemo, da sta nastopali maski jelena in košute v sredozimskih obhodih na ozemlju nekdanje keltske Galije, današnje Zahodne Nemčije, pa tudi severne Italije in Srednje Evrope. Kot survival je ohranjena na Slovenskem košuta.⁷⁰ Cerkveni pisatelji in sinode zgodnjega srednjega veka so se zgražali nad početjem teh mask, bilo jim je "*sordidissima turpitudine* - na moč nedostojna ostudnost" (Caesarius iz Arlesa, 470-593).⁷¹ Kakšno je bilo to početje, ne vemo (verjetno obsceni prizori).

O pomenu in vlogi drugih teriomorfni mask v sredozimskih obhodih (vol, bik, volk, ovca, pes, lisica, kamela) je še tako malo znanega, da je vsako spekulativno razpravljanje o njih za zdaj še prezgodnje. Samo beseda, dve še o *ornitomorfni* maskah. Njihovo vlogo v nekdanjih obhodnih dromenonih po svoje osvetljujejo odkritja antičnih, zlasti iranskih izročil. Po njih naj bi bil ptič kot živo bitje starejši od človeka, "kozmično prabitje", pa da je imelo ptičjo postavbo.⁷² Lik ptice-človeka je nastopal v nekdanjih mitičnih dromenonih ob prehodu iz starega v novo leto, ko se začenja "novi čas in novi svet" in se mimično obnovi "zgodovina sveta".⁷³

29

Zelo vidni sta danes maski *žerjava*⁷⁴ in *štorklje*.⁷⁵ Žerjav je simbol dolgega življenja (izročilo pravi, da doživi sto let). Njegova selitev in vračanje simbolizirata umiranje in prerajanje narave. - Štorklja je od nekdaj veljala za sveto žival, ki prinaša srečo. Hišo, nad katero gnezdi, varuje pred strelo in požarom. Ljudje so se baje lahko spreminjali v štorklje. Če se maska štorklje pri obisku v hiši dotakne žene ali dekleta, je pričakovati naraščaja. Za masko žerjava smem domnevati, da je prinašala dolgo življenje in skorajšnji konec zime, štorklja pa je bila nosilka sreče za vso hišo.

Ni pa nobenega dvoma, da noben terio (in ornito)morfni lik ni nastopal kot naključna domislica. Vsak ima za seboj večstisočletno izročilo. Danes je verjetno le še zanimivost, ki se ohranja zavoljo ljudske konservativnosti, "iz izročila", ali pa celo kot folkloristična posebnost. Za poznavalca pa so te maske potrdilo kontinuitete starodavnih verovanj in obredij.

Antropomorfne maske sredozimskih obhodov naj bi se bile pojavile - po doslej povedanem - za teriomorfnimi. Sledile so spremembam in premikom v vladajočih demonologijah, ko si človek duše prednika - in predvsem nje - ni več predstavljal v živalski, ampak že v človeški podobi, kot (določen) človeški lik.

Številne primere "*starcev*" (z dolgimi belimi bradami in lasmi, navadno kot "bele" prikazni) sem že pred leti poskusil razložiti iz tega izhodišča.⁷⁶ Tako mislim, da je pojav "*starcev*" relativno dokaj poznega datuma.

⁷⁰ Gl. Niko Kuret, Košuta - cervula, v: Arheološki vestnik 29 (1978) 459-504.

⁷¹ O tem gl. zlasti M. P. Nilsson, *Opuscula selecta*, I. Lund 1951, 214 sl.

⁷² Gl. Andreas Alföldi, *Der iranische Weltriess auf archäologischen Denkmälern*, v: 4. Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte. Basel 1940-50, 25 sl.

⁷³ Takšne obredne igre (drómena), ki so vsako leto prikazovale in s tem obnavljale bajko o začetku sveta, so bile značilne za Babilonijo, gl. Niko Kuret, Prestopni dan in novoletni kralj, v: Slovenski almanah 1978, Ljubljana 1977, 38-42.

⁷⁴ Chevalier - Gheerbrant (kakor op. 64) 821-822.

⁷⁵ HDA VIII (1936-37) s.v. Storch (Schneeweis) 478 sl.

⁷⁶ Niko Kuret, Liki "starcev" med maskami Jugovzhodne in Srednje Evrope, v: Traditiones 10-12 (1984), 61-74.

V večini ohranjenih sredozimskih obhodov so "starci" (*dedi, dedice*) poleg teriomorfni likov danes njihov bistveni sestavni del, ki ohranja nepretrgani stik z arhaiko. Vzporedno in hkratno nastopanje (starejših) teriomorfni in (novejših) antropomorfni mask pa psihike arhaičnega človeka ni motilo in tako je ostalo skozi tisočletja.

Šele pozneje, ko so se sredozimska obredja začela sekularizirati, so se v obhode vrinile tuje, predvsem pustne (karnevalske) maske, ki s starimi obredji niso imele nobene zveze. Oboje maske so se pomešale in danes nastopajo kot enotna skupina. Izvira obhodov se danes nihče več ne spominja.

V najtesnejši zvezi s tradicionalnimi obredji so antropomorfne maske, ki še danes ohranjajo značilno ime *ded, dedica*, starac, (romun. moș). Kdo naj bi bil ta ded, ta starec, če ne rajni prednik? Zavoljo starosti ima sivo brado in lase in kot prebivalec "onega sveta" je bel, kakor je bela mrtvaška srajca.

30

Nastanek drugih antropomorfni likov v sredozimskih obhodih je malo raziskan. V posameznih etnijah so se razvile samostojne, tudi samosvoje, za te etnije značilne skupine, ki sem jih zgoraj že navedel. Takšna je npr. "družina" na Letonskem in v Bohinju, takšni so "berači" na Estonskem, takšne so številne, značilno poimenovane skupine v Španiji, na Portugalskem, v Švici, na Balkanu. Mnogim izmed njih se pridružujejo že omenjeni starci (*dedi, dedice, dziadi* ipd.).

Mnogi liki so dokaj pozno prešli v sredozimske obhode iz pustnih obhodov - v Rusiji strašila, vojaki, hudiči idr., na Letonskem cigani, židje, predstavniki raznih poklicev, svatje, v Bohinju harlekin-pwatož. Očitni karnevalski liki so npr. na Irskem in v Angliji izrinili skoraj vse stare like. S krščanskimi obhodi kolednikov so se spojili npr. "korindjaši" v Vojvodini. Relikt nekdanjega maskiranja je v Baskiji fant, ki s počrnjenim obrazom spremlja božične kolednike.

Preoblačenje moških v ženske in obratno (androginijska) je v božičnem času priljubljeno na Švedskem (v pustnem času je razširjeno po vsej Evropi). Poročila o androginijski segajo sicer v Zahodni Evropi v zgodnji srednji vek, ko so jo cerkveni krogi strogo obsojali.⁷⁷

Kjer so na cerkveno pobudo o božiču (in novem letu) "koledniški" obhodi duhovnikov, pozneje laikov in mladine izrinili predkrščanske sredozimske (maskirane) obhode, je orendistične moči prekril (cerkveni) *blagoslov*. Le-ta z besedami in/ali simboličnimi kretnjami ali z obojim skupaj pokliče darove božje milosti na vernike. Blagoslov se uvršča med t.im. *zakramentalne*, verske obrede (ali predmete), ki vernika posvečajo in mu prinašajo duhovne in telesne koristi. Postavila jih je Cerkev že v prvih stoletjih (zakramente je postavil Kristus sam!). Zakramental božičnega blagoslova domačije je torej obredna prošnja za *nadnaravno*, božjo pomoč, za srečo, zdravje, obilje,^{78a} kar naj bi prinašale tudi orendistične moči. Namen je isti, le izhodišče je drugačno: predkrščanski obhodi sproščajo *naravne* (orendistične) moči, krščanski obhodi pa posredujejo *nadnaravno*, božjo moč.

⁷⁷ Gl. Johann F i s c h e r, Masken und rituelle Androgynie in Salzburg im 17. und 18. Jahrhundert, v: Oesterreichische Zeitschrift für Volkskunde 20/69. Wien 1966, 1-36 in 126.

^{78a} Navaja Adolf F r a n z, Die kirchlichen Benediktionen des Mittelalters, I. Freiburg i. Br. 1909, 604-609. - Za primer obrazec pod št. 5: "Defende, quesumus, Domine, locum istum et habitantes eius a minimis usque ad maiores cum pecudibus ab igne, ab infirmitate, ab ira ventura et ab omnibus tribulationibus atque ab insidiis diaboli, ut tu sis habitator et custos istius loci."

Pri tem se spomnimo sklepnega dela naših kolednic, ki praviloma zmeraj vsebuje dobre želje domačim in domačiji. Koledniki se obračajo na Boga s prošnjo, naj jih usliši. Kadar obhoda ne vodi ali ne spremlja duhovnik, prevzemajo laiki (odrasli, pozneje mladina) njegovo funkcijo. Obhod s tem izgubi značaj zakramentala. Vprašanje, koliko so tedaj udeležene orendistične moči, puščam odprto.

5. Miklavževi obhodi

Tudi Miklavževi obhodi, ki jih še danes pozna velik del Evrope, so v - sicer posredni - zvezi s sredozimskimi obhodi. Le-te obhodnike je *intepretatio christiana* spremenila v hudobne duhove, v hudiče. Iz pedagoških nagibov so jih pobudniki Miklavževih obhodov od 10. stoletja dalje sprejeli med Miklavževo spremstvo.

Češčenje sv. Nikolaja⁷⁸ je vzcvetelo v Zahodni Evropi po prenosu njegovih relikvij v Bari l. 1087, poseben vzpon pa je doživelo v 12. stol. v Severni Franciji, kjer je samostan sv. Nikolaja v Angersu v Normandiji postal izhodišče šege svetnikovih obhodov.

Podlaga šegi so bile igre samostanskih dijakov (*Ludus episcopi puerorum, Festum stultorum* ali *fatuorum - Fête des fous, Jeu de l'âne*).⁷⁹ M. O. Nilsson⁸⁰ razbira v njih sestavine treh različnih kultur, ki so se v srednjem veku srečale v Evropi kot usedlina propadle antike: rimskih saturnelij, keltskega zoomorfnega maskiranja in orientalskega "kralja norcev". Legende o svetniku so pripomogle, da je postal zavetnik samostanskih dijakov in delilec darov pridnim učencem. Samostansko življenje je temu dogajanju iz prevzetih elementov spletlo okvir. Nastala je šega obhodov po samostanu, pozneje tudi zunaj njega. Pri tem je kak klerik ali odrasel laik prevzel vlogo svetega škofa (*episcopus Nicholatus*). Stroga samostanska vzgoja, ki gojencem ni prizanašala s šibo, je poskrbela za kaznovanje lenuhov. Za to vlogo se je našla posrečena rešitev. Na pomoč je prišlo izročilo o "divjem lovu", ki v njem - po "krščanski" razlagi - hudiči gonijo duše pogubljenih (in duše iz vic) ter nad njimi izvajajo božjo kazen. Obhodu sv. Nikolaja se je tako pridružil najprej eden, sledila pa je lahko truma strašljivo maskiranih obhodnikov, dedičev starega "divjega lova", peklenščkov. Oni naj bi strahovali nemarneže in neubogljivce. Cerkev je s tem del starih grozljivih obhodov usmerila drugam in jih tako ukrotila. Peklenščki so se znanprej v neki meri odpovedali svoji gospodovalni vlogi in se podredili sv. Nikolaju in njegovemu poslanstvu.

Tako so dobili tudi obhodi sv. Nikolaja svoje mesto v sredozimskem času velikega dela Evrope. Tudi oni so sprejeli izročilo "divjega lova", čeprav že povsem pokristjanjeno in vsebinsko spremenjeno.

Vendar se vsi hrupni obhodniki, nasledniki starega "divjega lova", niso povsod pridružili sv. Nikolaju. Skozi stoletja so se ohranili sami po mnogih evropskih deželah. Svoje nastope so pač pomaknili na dan pred njegovim godom in si celo ime sposodili od njega. Hodijo in razgrajajo pa po svoje in sami.

⁷⁸ Meissen (kakor op. 11) passim.

⁷⁹ O tej in o naslednji igri gl. E. K. Chambers, *The Medieval Stage*, 2. Oxford 1908, 298-306 (Winter Prohibitions). - Meuli (kakor op. 8) 143 sl. - K temu še: Karl Young, *The Drama of the Medieval Church*, 1-2. Oxford 1951, in sicer: 1, 104-105 in 110 (Igra norcev), ter 2: 169-170 (Oslovska igra).

⁸⁰ Nilsson (kakor op. 71) passim.

Na Frizijskih otokih⁸¹ prireja odrasla mladina bučne obhode našemljenih strašil, ki jim pravijo *Sunderklazen* ali *Sinterklazen*. Pridružijo se jim različne (karnevalske) šeme: dimnikar, brivec, sirar, medved idr.

Podobne obhode poznata Holandska (Amsterdam) in Belgija (Bruges), pravijo jim *Klazen*.

Nadaljujejo se v Nemčijo (*Klause, Bullerklause, Pelznickel*) in v Avstrijo (*Niklo, Niglo*).

V Švici so znani *Iffleri* z velikimi razsvetljenimi škofovskimi mitrami na glavi (od lat. *infula*, škofovsko pokrivalo). Prevzeli so torej celo svetnikovo insignijo.

Na Slovenskem ni nič drugače.⁸² V Ziljski dolini se fantje pred Miklavževim napravijo v kožuhe, si nadenejo strašilna naličja in z verigami razsajajo po vaseh. Pravijo jim *miklavži* (mkwávžə). Tudi po vaseh Spodnjega Roža se v nočeh pred Miklavževim podijo tropi pošastno našemljenih strašil. Podobno v Podjuni, na kranjski strani pa - osamljeno - po Poljanski dolini. Srečamo jih spet v Porabju, kjer jim pravijo *miklóši*.

Pri vseh teh pohodih o svetniku Nikolaju samem ni sledu.

Obhodi sv. Nikolaja so danes razširjeni⁸³ v severovzhodni Franciji, po vsej Belgiji (valonski in flamski), na Holandskem, v Kataloniji, v Švici (samo v Juri), v Zahodni Nemčiji in vsej Srednji Evropi (Avstrija, Slovaška, Češka, Poljska, Slovenija; hrvaško podeželje jih še ne pozna). Neznani so v Angliji in na Škotskem, v Italiji, na Portugalskem in v Španiji. V delu Nemčije so po reformaciji uvedli "Jezuščka" (*Christkind*) ali pa svetnika nadomešča njegov spremljevalec, peklenšček, ki pa je privzel svetnikovo ime (*Bullerklas, Pelznickel*).⁸⁴

Kjer se je razširil in ohranil obhod sv. Nikolaja, ima neke stalne oblike. V njem so predvsem trije liki: svetnik sam v škofovski opravi (mitra, plašč, škofovska palica), angel (z darovi) in peklenšček. Tej trojici so se ponekod docela svojevoljno in kot krajevna posebnost pridružili drugi liki: najprej nekaj več peklenščkov, z njimi pa šeme, ki s svetnikom in njegovim poslanstvom nimajo nobene zveze. Omenjeno bodi, da je svetnik ponekod prihajal na (belem) konju,⁸⁵ posebno na Holandskem in v Severni Nemčiji, tudi na Švedskem, v Zgornji Šleziji in celo pri nas.

Obhode sv. Nikolaja (Miklavža) na Slovenskem sem svoj čas podrobno raziskal in jih obširno opisal v svojih knjigah *Maske slovenskih pokrajin* in *Praznično leto Slovencev II*.⁸⁶ Naj samo povzamem, da se obhodi sv. Miklavža niso zgodaj in hkrati uveljavljali po vseh slovenskih pokrajinah in jih nekatere do nedavnega sploh niso sprejele.

Danes so Miklavževi obhodi znani povsod po Slovenskem. Prednjači alpski svet, sledita mu Osrednja Slovenija in panonsko območje. Malo primerov ima Primorska, še manj Bela Krajina. Vrhu tega so obhodi ponekod prenehali že pred l. 1941, še več so jih zatrli po l. 1945.

Najpogostejši je nastop sv. Miklavža z angelom in enim (ali več) "parkeljni" (iz nem. Bartl). Sestava spremstva je ponekod, zlasti na Koroškem, znatno povečana, pridružili so se mu številni (tudi karnevalski) liki, ki s sv. Nikolajem nimajo nič skupnega.

⁸¹ Meissen (kakor op. 11) 450 sl.

⁸² Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev*, 2. Ljubljana 21989, 224.

⁸³ Van Gennep (kakor op. 30) 2893-2984.

⁸⁴ Liungman (kakor op. 2) 676.

⁸⁵ Meissen (kakor op. 11) 442.

⁸⁶ Gl. Kuret (kakor op. 7) 145-162, in isti (kakor op. 82) 220-243.

Če naj verjamemo Jos. Š u m a n u, je⁸⁷ prijahal Miklavž ponekod na konju (avtor, žal, ne navaja ne kraja ne časa). Nezanesejiv se mi zdi podatek v graškem F e r k o v e m arhivu iz konca 19. ali začetka 20. stoletja, ki pravi, da je Miklavž na belcu prijahal v Ljubljano.⁸⁸ Verodostojno je poročilo Jožeta V r š n i k a iz l. 1971, ki govori o Miklavžu na konju v Logarski dolini.⁸⁹ O Miklavžu na belcu v Trstu l. 1490 (!) poroča Paolo S a n t o n i n o,⁹⁰ vendar je podatek ostal osamljen. Peklenščki, "parkeljni", ki spremljajo našega Miklavža, so po zunanosti in vedenju takšni kakor drugod po Evropi.⁹¹

Hrupnosti starodavnih sredozimskih obhodov se niso otesli peklenščki Miklavževih obhodov zlasti ponekod v Srednji Evropi, predvsem v njenem bajuvarskem delu. Prizor s svetim škofom in njegovim spremljevalcem, angelom, ostaja sicer osrednji del, toda početje njegovih drugih spremljevalcev ("krampusov") v drugem delu obiska priča, da so nasledniki "divjega lova".⁹² Ne samo, da renčijo in razsajajo z verigami, napadalno se lotevajo izzivalnih fantičkov, predvsem pa lovijo domača dekleta. Tako se dogaja na sosednjem nemškem Štajerskem pa naprej na Salzburškem in Tirolskem. Tod se nabere včasih do štirideset "krampusov", ki se - ne meneč se za Miklavža - podijo po vasi (*Krampuslaufen*). Na Južnem Tirolskem sv. Nikolaj (*Santaklos, Sunnaklas*) kar izgine v množici nekih strašil. Ponekod (na Zgornjem Štajerskem, na Tirolskem in Salzburškem) so znane in priljubljene ljudske igre o sv. Nikolaju, ki jih domačini igrajo po gostilniških izbah.⁹³

Obhodi sv. Nikolaja segajo naprej na Češko.⁹⁴ Tu je svetnikovo spremstvo spet izredno številno. Včasih sv. Mikuláš ni samo eden, ampak sta kar dva, eden jaha na belcu, drugi na ekvidni maski koze. Ko bi v nekaterih čeških obhodih sv. Mikuláša ne bilo njega samega, bi sprevod ne bil nič drugačen od pustnega. (Najstarejše poročilo o Mikuláševem sprevodu na Češkem je iz l. 1761.)

Na Poljskem⁹⁵ hodi sv. Mikulasz z angelom in peklenščkom. Posebno priljubljen je pri šlezijjskih goralih. Tod poznajo "črne" in "bele" *mikulasze*. Črni so skupina mask, ki predstavljajo cigane, dimnikarja, berače, peklenščke idr., beli pa obdajajo sv. Mikulasza

⁸⁷ Josip Š u m a n, Die Slowenen. Wien u. Teschen 1891 (= Die Völker Oesterreich-Ungarns 10/1).

⁸⁸ Niko K u r e t, Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah, v: Slovenski etnograf 30 (1979) 53, t. 12.

⁸⁹ Gl. Jože V r š n i k, Stari Plesnik, v: Planinski vestnik 71 (1971) 19.

⁹⁰ G. V a l e, Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola. Città del Vaticano 1943, 81, op. 3. Na navedeno mesto je opozoril Gaetano P e r u s i n i, Mascherate rituali in Friuli, v: Alpes Orientales 4 (Firenze 1966) 102-103.

⁹¹ O miklavževanju na Slovenskem imamo prvo poročilo - in sicer v nemščini: J. B u c h e n h a i n (= Jože Babnik), Das Nikolai-Fest in Krain, v: Carniola 2, Laibach 1839. Prvi opis kmečkega miklavževanja pri nas je objavil J. T o m š i č, Na sv. Miklavža večer na kmetih, v: Šolski prijatelj 1, Celovec 1852, 404-405. O prvem nastopu sv. Miklavža v mestnem okolju (v Novem mestu) poročal I. N a v r a t i l, Slovenske narodne vraže in prazne vere, v: LMS 1885, 154.

⁹² Slikovito jih opisuje Leopold K r e t z e n b a c h e r, Lebendiges Volksschauspiel in Steiermark. Wien 1951 (St. Nikolaus und die Rauhen, 187 sl.).

⁹³ O njih razpravlja Hans S c h u h l a d e n, Die Nikolausspiele des Alpenraumes. Ein Beitrag zur Volksschauspielforschung. Innsbruck 1984 (= Schlernschriften 271). - Prim. tudi Y o u n g (kakor op. 79) 2, 307-360 (The Miracle Plays of Saint Nicholas).

⁹⁴ Izčrpen opis je objavil Č. Z í b r t (kakor op. 33) 459-471. Gl. še R. J e ř á b e k (prav tam) in J. T o m e š (prav tam).

⁹⁵ R e i n f u s s (kakor op. 35) 134-141.

(predvsem angeli). Le-ti smejo v hišo, črni pa ostajajo zunaj, uganjajo norčije in razsajajo.

Slovanski pravoslavni vzhod časti sv. Nikolaja, ne pozna pa njegovih obhodov, saj ni razvil izročila samostanskih šol, značilnega za srednji vek evropskega Zahoda.

6. Maskirana Sredozimka

Ime Sredozimka se v znanosti uporablja za ženskega demona, ki po ljudskih predstavah z različnimi imeni nastopa v sredozimskem času, je znan po vsej Evraziji in ga ponekod mimično predstavljajo kot maskiran lik.

Slovenec je Sredozimka znana kot *Pehtra* (*baba*), *Pehtrna* (*baba*), *Pjerhta*, *Perhta*, *Perta*, *Pirta*, a tudi kot *Torka* in kot *Lucija*.⁹⁶

34

Naša Sredozimka ima sorodnike na nemškem jezikovnem ozemlju, predvsem na Salzburškem in Bavarskem, sega pa tudi k Čehom in Moravanom.⁹⁷

Na vseh teh območjih nastopa Sredozimka še danes kot maskiran lik.⁹⁸

Drugod v Evropi (in Aziji) je Sredozimka znana le še v pripovednem izročilu. Pred več kot 50 leti je Šved Waldemar L i u n g m a n poiskal Sredozimke na prostranem ozemlju od Bližnjega Vzhoda do Atlantika.⁹⁹ Niso mu pa bile znane raziskave ruskih etnologov, predvsem M. S. A n d r e e v a iz dvajsetih let našega stoletja,¹⁰⁰ ki so segle do Osrednje Azije. Z njimi nas je l. 1953 seznanil avstrijski etnolog Robert B l e i c h s t e i n e r.¹⁰¹ V zadnjem času so se tako zbranim podatkom pridružili izsledki madžarskih etnologov, ki odkrivajo izročilo o Sredozimki med svojimi rojaki Ugri na območju Kavkaza in celo v daljni Sibiriji.¹⁰²

O slovenski Sredozimki sem pregledno poročal l. 1967,¹⁰³ obširne opise sem uvrstil v svoje "Praznično leto Slovencev" l. 1970 oz. l. 1989.¹⁰⁴ Sredozimka se je ohranila kot maskiran lik v matični Sloveniji le še Pod Korenom v Zgornji Savski dolini (kot Pehtra

⁹⁶ Predstavil sem jo v predavanju na slovenjegraškem sestanku Alpes Orientales 1967 (Die Mittwinterfrau der Slowenen, v: Alpes Orientales V. Ljubljana 1969, 209-239).

⁹⁷ Onjih je izčrpo pisal Richard W o l f r a m v spremni študiji k zemljevidu v avstrijskem narodopisnem atlasu (Percht und Perchtengestalten. Wien 1979, 1-122 ad Oesterreichischer Volkskundeatlas 6. Lieferung, 2. Teil, Bl. 112-114). Upošteval je tudi slovensko gradivo po mojem prispevku, gl. op. 96.

⁹⁸ Drugod je ohranjen spomin nanjo le v pripovednem izročilu - med Nemci kot *Holle* ali *Holda*, med Francozi kot *Tante Arie*, med Italijani kot *Befana* itd. Tudi slovenska *Torka* je znana le iz pripovedk.

⁹⁹ Gl. op. 2, 569-704.

¹⁰⁰ M. S. A n d r e e v, Po etnografii tadžikov. Nekotore svedenija. (Iz zbornika Tadžikistan, izdanega Obščestvom dlja naučenija Tadžikistana i sopredeljnih stran, naseljenih irancami, 151-177). Taškent 1925. - I s t i, Iz kratkogo otčeta po etnografičeskoj ekspedicii pod rukovodstvom M. S. Andreeva v Tadžikistanu v 1925 g., I. (Izdanie Obščestva dlja izučeniia Tadžikistana i sopredeljnih stran, naseljenih irancami.) Taškent 1927. - I s t i, Po etnologii Afganistana. Dolina Pandžmir. (Materiali iz poezdki v Afganistan v 1926 g.) Taškent 1927. - Tadžikistan. Sbornik statej ... pod redakcii N. L. K o r ž e n o v s k o g o. Taškent 1928, 151 sl.

¹⁰¹ Robert B l e i c h s t e i n e r, Perchtengestalten in Mittelasien, v: Archiv für Völkerkunde 8. Wien 1953, 58-75. - Njegove informacije so ostale skoraj brez odmeva.

¹⁰² Gl. članek v Magyar Néprajzi Leksikon, Budapest 1982, 512 - še prej pa razpravo Sándorja S o l y m = o s z y j a, A vasorrú bába és mitikus rokonai (Vasorrú baba in njeni mitični sorodniki) iz 1927, ponatisnjeni v zborniku razprav istega avtorja pod istim naslovom (Budapest 1991). Za posredovanje informacij sem hvaležen ge. dr. Mariji K i s s (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest).

¹⁰³ Gl. op. 96.

¹⁰⁴ Gl. op. 82, prva izdaja 1970, IV. 267-280 in druga izdaja 1989, II. 461-648.

baba), nastopa pa še danes med koroškimi Slovenci v Podjuni, Rožu in Zilji (kot Pehtra baba, Pehtrna baba, Pjerhta, Perhta) zvečer pred praznikom sv. treh kraljev (5. januarja), na "pernahti". Plod svojevrstne metamorfoze Sredozimke so maske, ki tudi danes še hodijo na Vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju in so do nedavnega hodile tudi v Porabju pod imenom Lucija (Licija, "po Liciji hoditi") zvečer pred godom sv. Lucije (12. decembra). Po prvi svetovni vojski so nehale hoditi Pirte (Pêrte) v Zgornji Soški dolini, Pehltre pa v Zgornji Savski dolini od Kranjske gore do Jesenic.

Kot Pehtra baba hodi danes Pod Korenom fant v beli preobleki s počrnjenim obrazom in palico v roki. Najprej podi otroke po vasi, potem ga otroci z oglušujočim truščem zvoncev naženejo iz vasi. Temu pravijo "Pehtro babo jagati" (nem. *jagen*, poditi).

Šega sega naprej v Kanalsko dolino, kjer se fantje in moške z zvonci podijo po vasi. Poznali so jo tudi v Ziljski dolini, kjer so fantiči na podoben način "zver gonili" ali "volka podili".

35

Na skrajnem koncu slovenskega etničnega ozemlja, na Brdu v Ziljski dolini, je *Perhta* hodila po hišah do prve svetovne vojne. Bila je črno napravljeno strašilo s tesarsko sekiro in burklami v rokah. Še danes pa hodijo v *Pjerhte* napravljeni fantje po Spodnji Ziljski dolini. Oblečeni so v narobe obrnjen kožuh, prepasani z verigo, ki na njej vise zvonci. Grozljiva "larfa" jim zakriva obraz. Z zbirališča zunaj vasi prihrumijo v vas in se oglašajo po domovih. Strašijo predvsem ženske in otroke, skušajo jih mazati s sajami. Pred odhodom se v veži prelevijo v božične kolednike.

Grozljivo je napravljena *Pehtra baba* okoli Št. Lenarta pri sedmih studencih. Tudi ona se z bučnim spremstvom oglašja po hišah, na koncu pa vošči srečno novo leto.

Ziljska *Perhta* je svojčas samo odprla duri in "uspela" v izbo sadja, orehov in drugih dobrot. Isto počne *Pehtra* okoli Št. Štefana.

V beljaški okolici podijo fantje z zvonci - kakor Pod Korenom - *Pehtro babo* po vasi.

Lov za *Pjerhto* se nadaljuje po Rožu. Na meji med Ziljo in Rožem že "*Pjerhto jahajo (jagajo)*". Tu je nosila svoje dni grozljivo larfo z dvema paroma kozjih rogov. Danes si povezne pokvečen širokokrajen klobuk na glavo in si podenjatlači slame. Oblečena je v starinsko žensko obleko. Fantiči jo v mraku čakajo na koncu vasi in jo, ko se pokaže, z vpitjem zasledujejo, dokler ne izgine. Podobno se godi *Pehtri* okoli Bekštanja.

V Rožu in Podjuni se v *Pehtro babo* napravi starejša ženska. Tod je ne podijo po vasi, ampak pride sama v hišo, oblečena v starinsko črno obleko. Otroke sicer straši, nazadnje pa jih obdari s krlji (kloci) in orehi. Svojčas je nosila larfo, danes si obraz namaže s sajami ali si ga zakrije s črno "hadro".

Poseben je *Pehtrna* v Selah in na Obirskem. Ni namreč črna, grozljiva, marveč "bela", prijazna. Ob vstopu v izbo razsuje po tleh orehov, klocev in sladkorčkov, nato pa opravi poseben obred: s sekiro simbolično razreže ("razseka") božične hlebe, nato pri vratih vse domače s sekiro blagoslovi in odide.

Bele in ljudomile so bile tudi bovške *Pirte* (*Pêrte*), ki so tako ohranjale podobo prvotne, lepe Sredozimke. Niso se sicer mogle odtegniti vplivu poznejšega krščanskega okolja, saj so se pridružile trikraljevskim kolednikom (Log). V najčistejši obliki (tri belo oblečena dekleta) so se ohranile do zadnjega v nekaterih vaseh pod Mangrtom. "Bele" Sredozimke niso samo naša, ampak tudi alpska posebnost.

Na vmesnih območjih je Sredozimka strašilo, ki jo podijo ("jahajo" = jagajo) po vasi, so pa tudi območja, kjer so v navadi hrupni obhodi brez Sredozimke, in tudi taka,

kjer kot odurna prikazen sama hodi po vasi in pride v hišo. Izročilo pozna izrazito strašilne obiske. Nikjer pa ne odide brez darov otrokom. V Sredozimko se je v Zilji svojčas napravil fant ali mož, danes jo predstavljajo starejši šolarji. V Bistrici in Zahomcu je Sredozimka mlajši fant, njegovo spremstvo se nazadnje spremeni v božične ali novoletne kolednike. V Rožu in Podjuni je Sredozimka navadno (starejša) ženska.

Koroška Sredozimka je opustila vse svoje nekdanje funkcije: predic ni več, zato nima koga nadzirati, po požeruhih ne vprašuje, zato z gastrotomijo ne grozi nikomur. Samo sekira tesarica spominja na njeno vodilno vlogo v nekdanji divji jagi. V Selah in na Obirskem je njena obrednost že povsem krščanska.

Sredozimka se pač nikjer ni mogla izogniti spremembam, ki jih je preživljala družba skozi tisočletja, zato se je spreminjala tudi sama. Spreminjale, odpadale so njene funkcije, izgubljala se celo spomin nanje. Danes je le še šega brez vsebine.

36

"Panonska" različica Sredozimke je spremenila ime in termin. Njeno prvotno (neznano) ime je izginilo pod imenom svetnice *Lucije*, obhodi pa potekajo zvečer pred njenim koledarskim godom, 12. decembra.¹⁰⁵ Tako po vzhodnem delu Slovenskih goric in v Prekmurju še danes "*po Liciji hodijo*". V Slovenskem Porabju so šego opustili. Svojčas so se v Lucije napravljala dekleta - dva ali tri -, oblekle so belo obleko, si nataknile belo masko ("*lafljo*"). S seboj so nosile apnen belež s čopičem in skušale ljudi olisati. V Slovenskih goricah in v Prekmurju sta se v prejšnjih časih napravila dva moška ali dve ženski v "Liciji", ena je bila "črna", druga "bela". Le-ta je bila strežnica prve, ki je bila prava Licija. Licija je nosila v eni roki krožnik in na njem dvoje svinjskih oces in vilice, v drugi roki pa burkle. Strežnica je imela v eni roki zvonček, v drugi košarico z darovi za otroke. V Prekmurju so ju ponekod spremljali parkeljni. Licijina naloga je podobna Miklavževi: prihaja v hišo, kjer so otroci in od njih zahteva, naj molijo. Upornežem zagrozi z vilicami in burklami. Nazadnje pa strežnica vse obdari. Danes "črne" Lucije ni več. Danes hodita dve prikazni po vasi, ena je Licija, druga je njena "sprevodnica". Obe sta belo oblečeni, obraz jima zakriva tančica ali pa si ga oprasita z moko. Nekateri si ga rajši namažejo s sajami. Slejkoprej nosita krožnik s svinjskima očesoma, vilicami in nožem pa zvonček in burkle. Po raznih krajih se šega tudi spreminja. Ponekod hodijo tri Licije, dve od njih sta strežnici.¹⁰⁶

Usoda Sredozimke je pri nas sicer podobna usodi, ki jo doživlja drugod, o čemer bom govoril v nadaljevanju. Značilno pa je, da je med Slovenci ohranila še precejšnjo mero arhaičnosti, ki jo je ponekod čisto izgubila. Pozornost vzbuja predvsem "bela" Sredozimka, ki je drugje ni več,^{106a} pa tudi njen različni nastop: ponekod jo podijo po vasi, drugod prihaja sama v hišo. Časovne spremembe so ji odvzele eno glavnih prvotnih funkcij: nadzor nad predicami.

Gastrotomije ni več. Nekdanja okrutnost se je pri Lucijah zreducirala na grožnjo

¹⁰⁵ Kakor op. 104: 11970, IV. 47-48 in 21989, II. 246-248.

¹⁰⁶ Poizvedbe zadnjih let so zajele 95 krajev in pravijo, da so Lucije ohranjene še v 34 krajih, izginile so v 60. a se jih domačini še spominjajo. Gl. Niko Kuret, Naše panonske Lucije, v: Razprave II/14 SAZU. Ljubljana 1991, 165-183.

^{106a} Mislim, da je "svetla" Sredozimka prvotna, ko je bila še *numen*. Slovenci smo jo poznali kot "Zlato babo" (gl. H i c i n g e r, Novice 16, 1858, 269). Jakob G r i m m je opozoril na pomen nemškega imena *Frau Berchte*, ki ga izvaja iz stvn. *perahta* "die leuchtende, glänzende" (sijoča, svetla), kar se semantično ujema z "Zlato" babo (gl. Jakob G r i m m, Deutsche Mythologie, I. repr. Basel 1953, 226). Numen se je pozneje demoniziral.

očem. Vse naše Sredozimke, tako Pehltre kakor Lucije, pa nosijo darove (za otroke).^{106b}

Drugačne so obhodne Sredozimke v naši bližnji in bolj oddaljeni sosesčini.

V sosednji Avstriji¹⁰⁷ so *Perchtln* v dolini Aniže (Ennstal) kaj skromne. V večernem času prideta v hišo dve dekleti v belih oblekah, z razpuščenimi lasmi čez obraz, molče pospravljata po hiši, čeprav je že pospravljena, in molče odideta. Podobno hodijo okoli Ausseeja *Perigl*n. Na sosednjem Salzburškem (Rauris) hodi "kljunata" *Perhta* (*Schnabelpercht*) z naramnim košem, velikimi škarjami ali metlo od hiše do hiše in stika za smetmi. Drugod poznajo *Perchto* na hoduljah (*Stelzenpercht*).

Pozornost vzbujajo pohodi *Perchtov*¹⁰⁸ v salzburški pokrajini Pongau, ki jih prireajo vsako leto izmenoma v Badgasteinu, Bischofshofnu, St. Johannu im Pongau in Altenmarktu. Prireditev je danes zgolj folkloristični spektakel, namenjen tujcem in zabava za domačine. Demonskega ni na njej nič več, ostala je samo paša za oči. Stari pohodi *Perchtov* so zamrli že v drugi polovici prejšnjega stoletja (zadnji je bil menda l. 1867). Obnovili so jih okoli l. 1900. Stari tek *Perchtov* je bil demonski in nevaren, divji in hrupen. Zbralo se je okoli 50 do 60 fantov (npr. okoli Schwarzacha-St. Veit), se našemilo s platnenimi naličji, potegnili nase srajce iz hodničnega platna, se opasalo s širokimi jermeni z zvonci na njih. Jedro je bila skupina 12. fantov, ki so bili pravi *Perchti*. Pokrivala so imeli iz jazbečje kože, obraz je zakrivalo leseno naličje z dolgimi zobmi, rogovi, tudi kljuni. Oblečeni so bili v črne ovčje kožuhe, na pasu je bila pritrjena vrsta zvoncev. Taki so skakali, tekali od kmetije do kmetije. Če sta se srečali dve skupini iz različnih vasi, sta se stepli - kakor svojčas naši koranti ali bolgarski kukeri. Pogosto so katerega ubili. Ni imel pravice do krščanskega pogreba. Še dolgo so o kakem znamenju pripovedovali, da leži pod njim ubit *Percht*. Današnje "*Perchtenlaufen*" je ohranilo samo ime. Sodeluje pač 70 do 80 fantov in mož. Poleg različnih pustnih likov pa so glavnina *Perchti*. Med njimi so "grdi" (die *schiach*en *Perchten*) in "lepi" (die *schönen* *Perchten*). Nič niso našemljeni, postavljajo se samo s skrajno domiselnim in bogatim, s tudi težkim naglavnim okrasom (*Kappe*). Njegove oblike so različne: npr. trikotnik in kvadrat, postavljena in pritrjena drug nad drugim tudi poldrug meter visoko. Vse skupaj je okrašeno s cvetjem, koraldami, bleščicami, verižicami, trakovi, zrcalci, tehta pa do 40 kg in še čez. Moški s takim pokrivalom (*tafelp*era) potrebuje tujo pomoč, da si "kapo" nadene in obdrži na glavi. "Grdi" *Perchti* si okrasijo pokrivalo z mrtvimi podganami, mišmi in kačami. Posebna vrsta pokrival ima visoko koničasto obliko (*Turmpercht*).

Posebnost teh *Perchtov* je, da se vanje napravljajo *moški*. Zato se tod tako tudi imenujejo (*der Percht*).

Bavarska je imela svoje dni obilo *Percht*inih obhodov. Hans M o s e r jih je za čas od

^{106b} Vinko M ö d e r n d o r f e r piše v III. delu svojih Verovanj, uver in običajev Slovencev (Celje 1948) 30, da hodijo "Lucije" (!) tudi v Št. Vidu v Podjuni in navaja kot vir svoje zapiske. Piše pa tudi, da poznajo Lucijo še v Rožu, in se sklicuje na J. Š a š l a (- Fr. R a m o v š a) Narodno blago iz Roža (Arhiv za zgodovino in narodopisje, II. Maribor 1916-17). Prva navedba utegne biti pomota v zapiskih, druga pa je popolnoma brez podlage - Š a š l o Luciji v Rožu sploh ne govori! Kako bi tudi mogel, saj Lucije iz našega panonskega območja niso segle nikamor drugam!

¹⁰⁷ Dokaj laksno informira Paul K a u f m a n n, Brauchtum in Oesterreich. Feste, Sitten, Glaube. Wien-Hamburg 1982, 60 sl. Ko omenja obhode *Pehter* na Koroškem, ne pove, da potekajo med Slovenci!

¹⁰⁸ Gl. W o l f r a m (kakor op. 97) 65 sl. - Ime *Percht* se tod uporablja v moškem spolu, torej *der Percht*!

18. do 19. stoletja iz sodnih aktov dokumentiral blizu 2.000.¹⁰⁹ Pohodi pa so danes močno uplahnili, celo pripovedno izročilo o Perchti se ohranja le še na omejenem ozemlju (med Kufsteinom in Rosenheimom). Tudi opisov ni kaj prida znanih. Skopo poročilo Friedricha P a n z e r j a iz l. 1855¹¹⁰ ve povedati samo, da so okoli Werdenfelsa hodile po tri Perchte od hiše do hiše. Opis iz l. 1903 pozna pohode iz okolice Berchtesgadna. Tedaj je že nekaj otrok namesto poprejšnjih 30 do 40 fantov v dolgih belih srajcah, prepasanih s pasom z zvonci, hodilo od hiše do hiše. Eden izmed otrok je predstavljal "gospo Perchto", bil zakrit z veliko belo tančico in nosil naliče z dolgim nosom. Danes je število krajev, koder Perchte še nastopajo, zelo majhno.¹¹¹ Bad Reichenhall je ohranil Perchtine obhode v dveh svojih občinah. V eni nastopajo samo nad 15 let stari fantje, napravljeni v dolge bele srajce, prepasane s širokim jermenom, na njem je 3-5 zvoncev. Vodi jih "die Perschtfrau", zakrita je z belo kopreno in na glavi nosi mitri podobno pokrivalo. V drugi sme skupina šteti samo 12, vsaj 16 let starih fantov. Na glavi imajo čepico s cofom (Zipfelmütze), ki jo pred hišo potegnejo čez obraz, nosi jo tudi "die Perschtlfrau". Nekaj krajev južno od Rosenheima je imelo še v našem stoletju Perchtine obhode. Tod je "Peaschtl" strašila otroke. V zadnjem času se obhodi obnavljajo.

Sredozimko poznajo kot *Perechto*, *Šperechto* ipd. tudi Čehi in Moravani.¹¹² Že neki rokopis iz l. 1418 omenja Perchto, ki da ima "zlato glavo, kositrne oči, medeninasta ušesa, železen nos, srebrno brado in svinčen vrat".

Toda na južnem Češkem ima *Perechta* podobo *kobile* (klibne, podobno naši rusi ali košuti). Taka se sprehaja v božičnem času (in v pustnih dneh) z drugimi šemami vred po vaseh. Prava Sredozimka pa je *Šperechta* na severnem Češkem in na Moravskem. Tod nastopa kot strašilo v ženski podobi, ki grozi z gastrotomijo predicam, če v četrtek predejo, in otrokom, če nočejo moliti, posebno pa, če so si privoščili preveč božičnih dobrot. Rekel bi, da je Urban J a r n i k, ki je imel dobre zveze s Čecho, to funkcijo češke Sredozimke svojevoljno prenesel na koroško Pehtro babo, ki da - kakor njena češka vrstnica z vretenom ali nožem - "bucne vampič z vilami, tih k so zlo nasiteni". Češka Sredozimka nastopa v mnogih različicah. Prihajala je ena sama, prihajali sta dve, bilo pa jih je tudi pet do šest. V *Perechto* so se napravljali *moški ali ženske*. Njena naloga je bila, kakor že omenjeno, predvsem ta, da bi strahovala otroke, ki pri jedi ne poznajo mere. Le izjemno jih obdaruje z orehi, jabolkami, sladkarijami, posebno, če znajo lepo moliti. Požrešnežem grozi, da jim bo razparala trebuh in vanj nabasala grahovine, slame ali pa nasula plev. Ponekod je pazila, da so se ljudje držali "svetega posta". Prestopnike bi, tako so pravili, celo skuhala. Če sta bili *Perechti* dve, je bila ena "bela", druga "črna". Bela si je oblekla žensko spodnje krilo in moško srajco. Obraz si je pobelila z moko, ki si jo je puhnila vanj, ali pa si je nataknila nanj naliče, ki je bilo vselej strašilno: dolgi zobje, izbuljene oči, celo iztegljiv dolg rdeč jezik. Črna je bila podobno napravljena, obraz si je počrnila z ogljem ali s sajami ali pa si

¹⁰⁹ Gl. Hans M o s e r, Neue archivalische Belege zur Geschichte des Perchtenlaufens, v: Bayer. Hefte für Volkskunde 12, München 1940, 62-65. - K temu: Hans S c h u h l a d e n, Zur Geschichte von Perchtenbräuchen im Berchtesgadener Land, in Tirol und Salzburg vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, v: Bayer. Jahrbuch für Volkskunde. München 1983-84, 1-29.

¹¹⁰ Friedrich P a n z e r, Bayerische Sagen und Bräuche. Beitrag zur deutschen Mythologie, II. München 1855, 115-119.

¹¹¹ Gl. Hans S c h u h l a d e n, Bayerische Perchtenbräuche im 20. Jahrhundert, v: Bayer. Jahrbuch für Volkskunde. München 1955, 1-23.

¹¹² Gl. Z i b r t (kakor op. 33), 87-107.

je nataknila nanj grozljivo naličje. Če so bile Perechte tri, je bila ena bela, druga črna, tretja pa rdeča. Če jih je bilo več, so bile različno napravljene. Tudi narobe obrnjen kožuh so potegnile nase ali pa so se kratko in malo ognile z belo rjuho. V rokah so nosile zvonček, (lesen) nož, šop grahovine ali slame, tudi škafek, palico, metlo, različno po različnih krajih.

Na Češkem dozdej ni znano izročilo mitične Sredozimke. Obhode Peruchte, Šperechte idr. so prevzeli iz nemške sosesčine ali nekdanjih nemških jezikovnih otokov. Mojo pozornost je vzbudila češka otroška igra s *Hřimbabo* ("hra na Hřimbabu"), v kateri igra protagonist(ka) vlogo zeliščarice.¹¹³ Ustavil sem se najprej ob imenu: Hřimbaba je vendar *Baba Gromovnica* (*hřín*, grom), ki jo kot *Guldur Momo*, "Mamo Gromovnico", poznajo npr. Tadžiki. Znano je tudi, da je propadanje izročila spremenilo Sredozimko v staro zeliščarico (tudi v čarovnico, prim. Pehtro babo v Mežakli!). Danes je med Čehi hřimbaba ime zdravilnega zelišča (belega vratiča, *Tanacetum*), ki se uporablja menda pri ženskih boleznih. Te dozdej še nejasne zveze mi vzbujajo slutnjo, da so nekoč tudi Čehi imeli svojo mitično Sredozimko, Gromovnico, Hřimbabo, ki pa je povsem utonila v pozabo. M á c h a l Hřimbabe ne pozna, tudi današnja češka mitologija je ne omenja. Na vrsti bi bili češki mitologi, da povedo svoje mnenje.

Druge evropske Sredozimke (npr. nemška *Frau Holle* ali *Holda*, francoska *Tante Arie*) kot mimični obhodni liki niso znane. Imam osamljen podatek, da so v Rusiji poznali obhode *Bane Jage*. Ruske kmetice so se menda v času med božičem in novim letom napravljale v *Babo Jago*.¹¹⁵ Vsaka je hotela biti čim grša. Podrobnosti, žal, ne morem ugotoviti.

Izročilo alpske Sredozimke se razkraja. Demonska prikazen doživlja neizbežno sekularizacijo. Stara obrednost je zamrla ali pa zamira in privzema nove (krščanske) sestavine. Predpostavljam, da je mimični lik Sredozimke spočetka "igrala" ženska. To pravilo je povsem omajano. V mnogih primerih jo namreč predstavlja(jo) moški. Izročilo je tudi že tolikanj oslabelo, da so njeno vlogo mnogokje prevzeli otroci, šolarji, do 15-letni fantiči. Namesto ene Sredozimke nastopajo tu in tam dve, tudi tri. Le redkokje se je ohranila demoničnost Sredozimkeinega nastopa. Njene prvotne funkcije so iz zavesti izginile, ohranja se samo še zunanji videz, saj so jim spremenjene družbene in gospodarske razmere spodmaknile tla. Njeni nastopi, koder so še ohranjeni, so krajevne navade in živijo zavoljo konservativnosti okolja. Njihov smisel in namen nista problematična. V alpski Sredozimki prevladuje negativni, "temni" značaj. Njeno vedenje je večinoma strašljivo. Temu ustreza zunanjščina, zlasti grozljive maske. Le malokje je ohranjena prvotna pozitivna, "svetla" podoba Sredozimke v značaju in zunanjščini. V Avstriji je mimična Sredozimka ženska ali moški, na Bavarskem jo predstavljajo danes večinoma fantje-najstniki, moški ali ženska je na Češkem in Moravskem. V Avstriji so nastopi demonskega značaja že zelo redki (Sredozimka pregleduje snago v hiši). Grožnja z gastrotomijo izginja na Češkem in Moravskem že zato, ker preje skoraj ni več, ostaja pa Sredozimka kot strah za otroke.

¹¹³ Gl. S. P. O r l o v, *Hry a písň děti slovanských*. Praha 1928, 278-280. - Sicer pa je (*hřimbaba* rastlinsko ime, znano v ljudskem zdravilstvu. - Po prijaznem sporočilu prof. dr. Richarda J e ř á b e k a (Brno) piše V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého a slovanského*. Praha 1957, 435, samo, da je beseda *řimbaba* (staročeško *hřimbaba*), nejasno. - *Slovník spisovného jazyka českého*, II. Praha 1989, 105 navaja kot pomen besede *hřimbaba* 1. zdravilno vrsto *ivanjščice*, beli vratič, 2. zdravega krepkega človeka, navadno otroka.

¹¹⁴ Npr. Zdeněk V a ř í a, *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha 1990.

¹¹⁵ Podatek je osamljen, navaja ga A. M. A f a n a s s i e w, *Russische Volksmärchen*. Deutsch von Anna Meyer. Wien 1906, 68.

Pozornost vzbujajo slejkoprej veliki sprevodi Sredozimk v Avstriji (Pongau), vendar o kaki demoničnosti ali skrivnostnosti tam ni več sledu. Nastopajo samo moški v navadni praznični noši, a z bogato okrašenim naglavnim okrasom. Vez s pristnim izročilom je pretrgana, ostaja zgolj paša za oči, folklorizem. Na Bavarskem so obhodi Sredozimk močno ponehali. Danes jih obnavljajo, a spet le iz folklorističnih nagibov.

Sredozimka *Lucija* je doma v dinarskem, panonskem in predalpskem svetu. Njeno mitično izročilo je poniknilo, poznamo jo le kot mimični lik, ki nastopa v obhodu zvečer 12. decembra, pred cerkvenim godom sv. Lucije.

V Hrvaškem Primorju, kjer je bila, je sicer ni več,¹¹⁶ zato pa jo srečujemo severno od Velebita, v Liki, pa naprej v Medjimurju in Slavoniji.¹¹⁷ Povsod nastopa kot strašilo.

40 Fant si pripravi izvotleno bučo, postavi vanjo gorečo svečo, se ogrne z rjuho in si jo potegne čez glavo, nanjo pa si posadi bučo. Tak hodi po vasi od hiše do hiše, posebno tja, kjer so otroci in dekleta. Postavi se pred hišo pod okno in jih z razsvetljeno bučo skuša prestrašiti. Matere namreč že nekaj dni prej grozijo porednim otrokom z Lucijo. Tu in tam v Slavoniji nosi Lucija otrokom tudi darove. Na Lucijino je še danes preja prepovedana. Še en spomin na Lucijo živi v Slavoniji: otroci nosijo po hišah krožnik z dvema volovskima očesoma, češ da bodo zato ženske "laglje živele."

V rjuho ogrnjeni fantje z razsvetljeno bučo na glavi hodijo tudi po Medjimurju. Bučo nataknejo tudi na drog in kakor v Slavoniji nosijo volovske oči po hišah.

Na avstrijskem¹¹⁸ ozemlju je Lucija znana v delu vzhodnega nemškega Štajerskega, po srednjem in južnem Gradiščanskem in v koščku južnega dela Spodnje Avstrije. Marsikje je očitna njena sorodnost s Perchto, saj hodi tu in tam na dan pred sv. tremi kralji, tudi na božič, predvsem pa seveda zvečer pred godom sv. Lucije.

Na Štajerskem jo imenujejo navadno *Pudelmutter* ali *Pudelfrau*, na nemškem Gradiščanskem je *Lutzelfrau*, *Luz*, *Luzi*, *Lutscherl*, *Lutschi*. Štajerska *Pudelmutter* / *Pudelfrau* nastopa večinoma zvečer pred praznikom sv. treh kraljev. Kot starka, zavita v rjuho, stopi v izbo, strese darove po tleh in izgine. Včasih otroke tudi straši, a jih nazadnje obdaruje z jabolki, orehi, suhimi slivami, ki ji lete izpod širokih kril. Ponekod samo malo vrata odškrne, strese darove po tleh in izgine. Povsod pazijo, da je v izbi vse snažno, ni pa strahu, da bi se znašala nad predicami. Zato velja za "svetlo", dobrohotno.

Čisto drugačna je Lucija na nemškem Gradiščanskem.¹¹⁹ Tu je hudobna, "temna". Pravijo, da je "divja, debela, razcapana in da ima gosje noge". Otrokom, ki se neradi umivajo, da odreže pete na nogah ("Fersenlutzel"). Prihaja najrajiši 12. decembra zvečer.

Gradiščanski Hrvati sicer poznajo Lucijo, vendar ne kot mimični obhodni lik. V izročilu je pogostejša "*baba*" (Lizababa, Zurababa). V pripovedih z njima strašijo otroke.

Grozljive so tudi češke in moravske, ne pa slovaške Lucije.¹²⁰ Značilno zanje je, da bdijo nad snago v hiši.

¹¹⁶ Gl. predvsem Leopold K r e t z e n b a c h e r, *Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel- und Südosteuropa*. München 1959 (= Südosteuropäische Arbeiten 53).

¹¹⁷ Gl. Milovan G a v a z z i, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 2. Zagreb 1939, 6 sl.

¹¹⁸ Gl. K r e t z e n b a c h e r (kakor op. 116).

¹¹⁹ Leopold S c h m i d t, *Berchtengestalten im Burgenland*, v: *Burgenländische Heimatblätter* 13. Eisenstadt 1951, 147 oz. 149.

¹²⁰ Gl. Z i b r t (kakor op. 33) 477-484, tudi Hanuš M á c h a l, *Nákres slovanského bájesloví* Praha 1891, 204 sl.

Obhode Lucij ("hoditi s Luckou, Loucí, Lucii") poznajo po vsem Češkem. Lucka je bila navadno velika bela žena z nožem ali metlo. Požrešnežem je grozila, da jim bo razparala trebuh, lene predice je ošvrkala z metlo. Včasih se je več deklet (3-6), starih od 12 do 19 let, napravilo v Lucke: oblekle so belo obleko in si z belo tančico zastrle obraz (potresle so si ga tudi z moko). S seboj so nosile gospodinjsko orodje: krtačo, metlo, čopič za beljenje. V hiši so čistile, brisale, "belile". Ena je pestovala punčko iz cunj, zadnja je bila napravljena v duhovnika in je molila in kropila. Zelo značilni sta Lucki, ki si iz dveh daljših trsák napravita nekakšen kljun.

Tudi moravski *Luci* sta belo napravljeni, nosita pa strašilno masko z velikimi, iz repe izrezanimi zobmi. V košarici imata orehe in z njimi tolčeta nemarne predice po prstih. Luca nosi s seboj tudi pezdír, vreteno in nož, ki ga ves čas brusi. S tem straši poredne otroke. Ponekod se v Luce napravijo trije fantje, ki nosijo s seboj vedro z vodo, metlo in krtačo pa po hiši molče "čistijo". Ko "opravijo", dobijo dar, pokimajo in gredo. Na Moravskem velja na Lucijino prepoved preje. Na Valaškem hodi Luca ali Lucka kakor Miklavž in obdaruje otroke. Znana je bila tudi bela Luca, ki si je na glavo dala lesen krožnik ali poveznila golido in vse skupaj pregnila z rjuho. S kuhalnico je nemarno predico kresnila po roki.

Na Slovaškem¹²¹ se na Lucijino ni smelo ne presti ne šivati ne peči. Slovaška Luca je navadno dobrodušna in šaljiva. Otrok sploh ne straši. Tiho pride, jih obdari in odide. Nekaj posebnega je, če si na glavo natakne sito ali rešeto in vse skupaj pokrije z rjuho. V roko vzame kuhalnico ali metlico. Staro in mlado mora moliti, sicer koga tudi mahne.

Češko-moravska posebnost so *Barbare (Barborky)*,¹²² ženske obhodne prikazni, ki družijo v sebi Perhto in Lucijo. Barborky hodijo zvečer pred godom sv. Barbare (3. decembra) in so v očitni zvezi s starimi (baročnimi) ljudskimi igrami o priljubljenih svetnicah (sv. Lucija, sv. Barbara, sv. Doroteja) in svetnikih (sv. Gregor), ki so se ohranile v ljudskem življenju dolgo v 19. stoletje. Njihova dediščina so obhodi sv. Barbare ("*chodivat se sv. Barbarou*"). V obhodih Barbork se družijo spomini na Sredozimko, zlasti Lucijo, in na Miklavža, pridružijo se jim pa tam celo liki iz pustnih obhodov.

Na Češkem se napravi ponekod žena v belo, drugod tudi v črno obleko, in si razpusti lase čez obraz. V desnici drži metlico, okrašeno s pentljicami. Z njo grozi otrokom, ki neradi molijo ali ne ubogajo. Spremlja jo angel, ki v košarici nosi darove. Zveza z Miklavžem je očitna. Včasih si Barborka obraz napraši z moko. Vstopi v izbo, otrokom samo zagrozi z metlico in izgine. Vse pogostejše se v Barborke napravljajo dekleta, 2 do 3, tudi do 6. Oblečejo si belo (spodnje) krilo in si čez obraz potegnejo tančico. To so prave kolednice. Ena nosi košarico z darovi za otroke. Zapojo pesem (kolednico) o sv. Barbari, malo pomolijo in odidejo. Drugod jim obraz zakrivajo razpuščeni lasje, na glavi pa imajo venček ali kronico. V desnici imajo metlo, v levici pa košarico z darovi za otroke. Nekaj posebnega je spreved do 30 fantov. Dva ali trije so napravljeni v belo in imajo obraz naprašen z moko. Ti so prave Barborky. Celó golido si posadijo na glavo in jo prekrijejo z rjuho. Tudi te držijo v eni roki metlo, v drugi košarico. Ena prenaša izvotleno in od znotraj razsvetljeno bučo na glavi. Med njimi so še parkelj ("*žert*") in koza (podobna naši rusi ali košuti). V tem načinu so se združile sestavine miklavževanja, obhoda Lucij in

¹²¹ Gl. Emilia Horváthová: Maskenbrauchtum in der Slowakei, v: Archiv 64, 22-28, in Richard Jeřábek, Maskenbrauchtum in der Slowakei, v: Archiv 64, 1-21. (Gl. op. 17!)

¹²² Gl. Zíbrt (kakor op. 33) 449-454.

sredozimskega obhoda. To velja posebno za Moravsko. V Šleziji sta hodili dve Barborky in z njima parkelj. Njihov obisk je bil docela podoben Miklavževemu.

Danes so obhodi Barbork ponehali.

Še ena češka posebnost je *Ambrož*,¹²³ ki na svoj godovni dan (7. decembra) podi otroke okoli cerkve. Na glavi nosi črno koničasto kapo (pileus!) s spredaj pritrdjeno tančico, ki mu zakriva obraz. Na sebi ima dolgo belo srajco, na rokah bele rokavice. V desnici drži z belim papirjem preplepljeno metlo, v levici pa culo s sladkorčki. O mraku se prikaže pri cerkvi, kjer ga otroci pričakajo z glasnim vriščem. Ambrož strese iz cule nekaj sladkorčkov na tla, otroci planejo nanje, nakar jih Ambrož napade z metlo in jih podi okoli cerkve. To se ponavlja, dokler niso vsi brez sape. Šega je ponekod ohranjena še dandanes.

Na Ogrskem¹²⁴ je dobro znano izročilo o Sredozimki (*Vasórru-baba*), obhodov pa ni.

42

Obširno območje Lucij se konča na Bavarskem.¹²⁵ Spomin nanje gine. V Lucijo se je napravil fant ali mož. Bavarska Lucija je bila med vsemi najodurnejša, bila je zgolj strašilo. Ničesar ni prinašala. Danes najbrž nikjer več ne nastopa. Okoli Berchtesgadena jo je nadomeščala njej podobna Čarovnica (*die Hexe*), ponekod jo je spremljala koza (*die Habergeiss*), naši rusi ali košuti podobna maska z grozljivo kozjo glavo.

Na daljnem severu, na Švedskem,¹²⁶ so v letih po drugi svetovni vojski navezali na že pozabljeno izročilo nekdanjih Lucijinih obhodov. Uvedli so obhod "Neveste Lucije" (*Lussibrud*). Šega se je razvila v lepотно tekmovanje deklet. Vsako leto izbirajo najlepšo, da potem 13. decembra v spremstvu belo oblečenih dečkov in deklic v dolgi beli obleki, z zelenim vencem ali diademomna glavi, ki na njem gorijo tri ali štiri sveče, prinese v hišo praznično pogačo. Šega je čista inovacija, je pa čedalje bolj priljubljena in vsako leto deležna obširnih poročil in slikovnih reportaž po vseh švedskih občilih.

Dinarsko-panonsko-predalpska Sredozimka, ki naj bi jo bil prekril lik svetnice Lucije, hodi le še deloma v osrednjem delu pasu, v katerem je bila razširjena. V hrvaškem Primorju in na otokih je ni več, naprej na hrvaškem ozemlju (Lika, Medjimurje, Slavonija) je zgolj poenostavljeno strašilo z izvotleno in znotraj razsvetljeno bučo. Dokaj ohranjena je na ozemlju panonske Slovenije (vzhodno Štajersko, Prekmurje), ni je več v Slovenskem Porabju. Kjer še hodi, je po Miklavževem vzgledu prevzela "katehetsko" vlogo, grozi pa še z živalskimi očmi in z vilicami na krožniku. Na nižjeavstrijskem in gradiščanskem ozemlju jo poznajo dobrotljivo, na vzhodu pa kot izrazito strašilno prikazen, ki grozi s krvavimi kaznimi (rezanje pete). Gradiščanski Hrvati obhodne Lucije ne poznajo več. Staro funkcijo Sredozimke so ohranile moravske in češke Lucije: pregledujejo snago v hiši in ocenjujejo marljivost predic, požrešnežem pa grozijo z gastrotomijo. Slovaška Lucija je dobrodušna. Na Ogrskem obhodov Sredozimke ne poznajo več. Tudi na Bavarskem so obhodi Lucij skoraj povsem ponehali. Tod je bila Lucija vseskozi okrutna in celo krvava. Lucijin spomin je oživel po drugi vojni na Švedskem, ne pomeni pa nadaljevanja izumrlega nekdanjega izročila.

¹²³ Kakor op. 122, 478.

¹²⁴ Heinrich v. Wlislöck, *Volks Glaube und religiöser Brauch der Magyaren*. Münster 1893 (= Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte 8), 14 sl.

¹²⁵ Kretzenbacher (kakor op. 116) 67-68.

¹²⁶ Kretzenbacher (kakor op. 116) 9.

7. Sklep

Razprava o sredozimskih maskah je pokazala nepričakovano razsežnost, nevsakdanje ozadje in izredno trdoživost pojava, ki doslej po krivici ni bil deležen posebne pozornosti narodopiscev.

V resnici gre za pojav, ki je globoko segal v ljudsko življenje davnine in je v njem zapustil sledove do današnjih dni. Vera v izredno vlogo sredozimskih (maskiranih) obhodov je spremljala rod za rodom, dokler jih krščanstvo ponekod ni nadomestilo z obhodi duhovnikov. Predkrščanske mimične obrede, ki naj bi posredovali blagodejno bioenergijo in so bili do nedavnega živi zlasti na slovanskem severu, je ponekod prekril zakramental cerkvenega blagoslova, ki naj bi imel isti namen, le da bi naj ga dosegal z nadnaravnimi močmi.

Kjer zavoljo zgodovinskih ali krajevnih okoliščin obhodov ni več vodil duhovnik, so njegovo vlogo prevzeli laični koledniki, sprva odrasli, danes v glavnem otroci. Značilno se vse kolednice končujejo z željami za srečo domačije. Do danes živi vera v skrivne moči, ki da jih prinašajo obhodniki, in strah, da v hiši v prihodnjem letu ne bo sreče, če se obhodniki ne oglasijo.

Iz srednjeveških šolarskih šeg nastalemu obhodnemu liku sv. Nikolaja se je pridružil potomec divjega lova, hudič, sam ali v družbi vrstnikov. V spremstvu dobrodelnega svetnika opravlja(jo) pedagoško službo strahovanja nemarnih otrok. V škofovski ornat napravljeni svetnik in v grozljivi opravi nastopajoči hudič(i) sta/so tudi po terminu nastopanja v bolj rahli zvezi s sredozimskimi maskami, vendar hudič svoje zveze z nekdanjim divjim lovom ne more zatajiti.

Kot povsem samostojen pojav se pridružuje sredozimskim maskam maska, ki predstavlja skrivnostnega ženskega demona, znana v Evropi in Aziji. Pod različnimi imeni nastopa zlasti v Srednji in Jugovzhodni Evropi kot ostanek že zdavnaj izginulih družbenih struktur in je v tisočletjih izgubila svojo prvotno vlogo. Živi zgolj iz izročila in zavoljo konservativnosti ljudskih plasti. V naši sosesčini je njen nastop pogosto le še turistični spektakel. Sredozimka, kakor jo imenujem s skupnim imenom, je danes zgolj relikv brez vsebine.

Sredozimske maske z Miklavževimi obhodi in s Sredozimko vred so del naše kulturne dediščine. Mikajo nas kot kulturnozgodovinski pojavi in terjajo znanstveno raziskavo.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MITTWINTERMASKEN

Ein Kapitel vergleichender Volkskunde

Die Maskenforschung vernachlässigt zu oft die phänomenologischen Unterschiede zwischen Faschings- und Mittwintermasken, obwohl die letzteren tatsächlich vorherrschend und einer eigenen Untersuchung wert sind. Die Unterschiede bestehen sowohl in der Funktion als auch in der Typologie der Masken.

44

1. *Die Zeit der Dämonen und der Toten.* - Der düsteren Witterung der Mittwinterzeit entspricht der alte Glaube an das Auftreten der Dämonen und die Wiederkehr der Verstorbenen. Sie erscheinen zumeist zur Zeit der Zwölften, da die Wilde Jagd durch die Lüfte braust. Durch die Interpretatio christiana wurden die heidnischen Dämonen und die Geister der Ahnen umgedeutet. Die Dämonen wurden zu bösen Geistern aus der Hölle, die Ahnengeister zu "armen Seelen" aus dem Fegefeuer umgewandelt.

2. *Mimische Umgänge.* - Mit dem Aufkommen der Maskierung nahmen die Vorstellungen der Dämonen und Ahnengeister Gestalt an. Das erste bekannte Beispiel davon ist das Erlebnis des normannischen Priesters Gauchelin, worüber Ordericus Vitalis (um 1100) berichtet. Der Priester begegnete dem wilden Umzug der "Hellequins". Die Umgänge, die in Frankreich in die "diableries" ausarteten, nahmen mit der Zeit ruhigere Formen an. Maskierte Personen identifizierten sich mit den Totengeistern und setzten die Umzüge in der mittwinterlichen "Seelenzeit" fort. Die Auftrittstermine der verschiedenen Maskengestalten sind in verschiedenen Ländern verschieden und reichen vom Michaelsfest im September bis zum Georgstag im April. Der Verfasser stellt die verschiedenen Maskengestalten der Mittwinterzeit zu verschiedenen Terminen in Europa vor, von Norwegen bis Griechenland.

3. *Die Typologie der Mittwintermasken.* - Im Werdegang der mittwinterlichen Umzüge treten als erste zoomorphe Typen auf, zunächst die Ziege und der Ziegenbock. Es folgen der Bär, der Auerochs, der Stier, das Pferd, der Hirsch u.a. Ornitomorphe Typen sind selten. Im zweiten Zeitabschnitt treten anthropomorphe Typen auf, besonders Pelzgestalten mit verschiedenen Namen bei verschiedenen Völkern Europas.

Teile Mittel- und Westeuropas kennen heute keine Mittwintermasken mehr. Es ist anzunehmen, dass die Kirche sie mit ihren Umgängen verdrängt habe. Den vorchristlichen Besuchen maskierter Umgänger folgten nämlich Umgänge von Priestern, die die Häuser der Gläubigen besuchten und segneten; die ältesten Segensformeln enthält das "Sacramentarium Gelasianum" aus dem 5. Jahrhundert. Die kirchlichen Umgänge sind bis zur Zeit des Rationalismus bezeugt. Die mittwinterlichen Umzüge vorchristlichen Ursprungs haben sich besonders in Nord- und Osteuropa bis heute behauptet.

4. *Bioenergetische Orenda und kirchliche Benediktion.* - Nach überliefertem Glauben vermitteln die mittwinterlichen Umgänger den Hausinsassen durch ihren Besuch "wirkungsvolle Kräfte", die Verfasser als "Bioenergie" auffasst und von denen schon in den Evangelien die Rede ist. Durch Fr. Pfeister ist für sie der irokesische Name Orenda in der Wissenschaft übernommen worden. Der europäische Norden und Osten weist orendistische Kräfte zunächst den Umgängen mit der Ziegenmaske zu, ähnlich sollten

auch andere zoomorphe Masken derartige Kräfte besitzen (Pferd, Bär, Hirsch, Kranich, Storch). Von den Umgängern in anthropomorpher Verkleidung dürften besonders den "Alten" "wirkungsvolle Kräfte" zugeschrieben werden. Ist die "bioenergetische" Orenda als "natürlich" aufzufassen, so übermittelt der sie ersetzende kirchliche "Segen" als Sakramental "übernatürliche" Kräfte zum Wohl der Menschen.

5. *Die Umgänge des hl. Nikolaus.* - Einen eigenen Platz nehmen die Umgänge des hl. Nikolaus ein, zu denen ein (oder mehrere) Vertreter der einstigen Wilden Jagd hinzugetreten ist/sind, die nach der Interpretatio christiana nunmehr als Höllengeister auftreten und denen die pädagogische Aufgabe des Bestrafens unartiger Kinder zugewiesen ist. In dieser Rolle tritt der Höllengeist in einem grossen Teil West- und Mitteleuropas auf. Daneben ist er aber mancherorts auch selbständig und gruppenweise anzutreffen als furchterregender Nachkomme der Wilden Jagd, wobei er sich den verballhornten Namen des Heiligen beigelegt hat und in den Mittwinternächten auf dem Lande sein Unwesen treibt.

45

6. *Die maskierte Mittwinterfrau.* - Die in deutschen Landen als Bercht oder Percht, auch als Holda, bei den Slowenen als Pehtra baba, auch als Torka, bei beiden auch als Luzia, auch andernorts im eurasischen Raum bekannte maskierte Mittwinterfrau tritt als Maskengestalt heute nur im mitteleuropäischen Bereich auf. Als solche erscheint sie im Salzburgerischen, bei den Tschechen und Slowaken, bei den Kärntner Slowenen und in ihrer Nachbarschaft. Im dinarisch-panonisch - voralpinem Gebiet ist sie "verchristlicht", worden, hat den christlichen Namen Luzia angenommen, ohne ihren vampyrhaften Charakter einzubüssen. Als Maskengestalt ist die Mittwinterfrau eine furchterregende, hässliche, aber auch eine gutartige, liebeliche Erscheinung, und bloss auf einer begrenzten Area verbreitet. Als Wesen versunken in gesellschaftlicher Strukturen verdankt sie bloss dem Konservatismus des Volkscharakters ihre bis zur Gegenwart behauptete Anwesenheit in der volkstümlichen Überlieferung.

7. *Schluss.* - Als Nachfolger des Wilden Heeres offenbaren die Masken der Mittwinterzeit eine sehr grosse Verbreitung, eine eigenartige Wesensart und einen geheimnisvollen Sinn. Es handelt sich um ein Phänomen, welches im Volksleben zutiefst verankert ist. Die Umgänger in ihren vorchristlichen Erscheinungsformen und mit dem Glauben an die orendistischen Kräfte, die sie vermitteln, sind im geschichtlichen Verlauf mancherorts dem kirchlichen Sakramental gewichen, welcher dieselbe Wirkung bezwecken soll.

Eine Gestalt des Wilden Heeres - oft mehrere davon - hat sich der aus mittelalterlichem Schülerbrauch hervorgegangenen umgangsgestalt des hl. Nikolaus zugesellt und verbleibt mit einer pädagogischen Funktion als "Teufel" bei ihm. Der Heilige im bischöflichen Ornat und der Böse als furchterregendes Gespenst sind eigentlich Aussenseiter der Masken der Mittwinterzeit, doch bleiben sie mit der Überlieferung der Wilden Jagd verbunden.

Als richtige Mittwintermaske darf wohl die maskierte Mittwinterfrau angesprochen werden. Als umgehende Maskengestalt treibt sie zwar in einem begrenzten Raum ihr Wesen, sie ist jedoch kultisch entleert, ein Relikt längst vergangener Zeitläufte der menschlichen Geschichte und bloss kulturhistorisch interessant.

Pisec nemškega povzetka
je bil Niko Kuret

SUMMARY

MIDWINTER MASKS

A chapter from comparative ethnology

The research of masks quite often disregards the phenomenological differences between carnival masks and midwinter masks, though the latter actually prevail and certainly deserve special research. These differences are obvious in the function of the respective masks as well as in their typology.

46

1. *The Time of the Demons and the Dead* - The gloomy weathers of midwinter correspond with the ancient belief in demons and in the return of the dead. They mostly appear during the "Twelve Nights" (between Christmas and Epiphany) when the mad hunt rages across the skies. The Christian era reinterpreted the pagan demons and the ghosts of the forefathers: the demons came to be evil ghosts out of hell, and the ghosts of the forefathers "poor souls" from purgatory.

2. *Mimic processions*. - The emergence of masks gave concrete forms to people's ideas of demons and ghosts. The first known incidence is the experience of the Norman priest Gauchelin, described by Ordericus Vitalis (around 1100). The priest encountered the mad hunt of the "Hellequins". These processions which degenerated in France into "diableries" took on more gentle forms in the course of time. Masked people identified themselves with the ghosts of the dead and continued the procession during the midwinter "Hour of the Souls". When exactly these different masks appear differs from country to country, and the time of appearance ranges from St. Michael's in September to St. George's in April. The author introduces us to the various characters identified with midwinter masks which appear across Europe, from Norway to Greece, at different times.

3. *The Typology of Midwinter Masks*. - The development of midwinter processions first saw zoomorphic types, initially nanny and billy goats. These were later joined by bears, aurochs, bulls, horses, stags and other animals. Ornito-morphic types are rare. During the second period anthropomorphic masks emerged, especially furred characters which have different names with the different peoples of Europe.

Midwinter masks have become obsolete in some parts of Central- and West-Europe, presumably because the church and its processions superseded them. The pre-Christian visits of masked figures were indeed replaced by priests who visited and blessed the homes of the faithful; the oldest wordings of benedictions are quoted in "Sacramentarium Gelasianum", dating from the 5th century. Visits performed by the church are recorded until the Age of Rationalism. Nevertheless, midwinter processions of pre-Christian origin have survived to our days, especially in North and East-Europe.

4. *Bioenergetic Orenda and ecclesiastical benedictions*. The tradition has it that by visiting a household the midwinter ghosts imparted "effective forces" on its members. The author holds these forces, which are mentioned already in the Gospel, to be a form of "bioenergy". Due to the efforts of Fr. Pfister science has endorsed the Iroquoian name Orenda for these forces. The North and East of Europe initially attributed orendic forces to processions featuring goat masks. Similarly, other zoomorphic masks (representing horses, bears, stags, cranes, and storks) were alleged to possess such forces. Among the anthropomorphic

masks "effective forces" are mostly attributed to the "Old Men". Whereas the "bioenergetic" Orenda can be understood as something "natural", the ecclesiastical sacramental benediction which substituted the Orenda bestowed "supernatural" forces to the benefit of the people.

5. *The Processions of St. Nicholas*. - St. Nicholas's processions occupy a special place, the saint being accompanied by one (or more) representative(s) of the one-time savages. After the Christian interpretation the latter now act as ghosts from hell and have the educational task to punish naughty children. The ghost from hell appears in this role in major parts of West- and Central-Europe. In many places, however, he also appears - either as a single person or in a group - as a terrifying descendant of the mad hunt; he then assumes a corrupted form of the saint's name and terrorizes the country during the "Twelve Nights".

6. *The masked midwinter woman*. - The midwinter woman is known in German lands as Bercht/Percht or Holda, with the Slovenes as Pehtra baba (or Torka), and with both peoples as Luzia. Though the masked midwinter woman is known also elsewhere in Eurasia, today she appears as a masked character only in Central-Europe: in the Salzburg region, with the Czechs and Slovaks, the Carinthian Slovenes and in the neighbouring areas. In the Dinaric, Pannonian and Subalpine regions the character has been "christianized" and bears the Christian name Luzia, but this has not the least affected its vampire-like character. As a masked character the midwinter woman is a horrific, hideous, but at times also goodnatured, lovely character and restricted to a limited area. Being a creature which belongs to long- past social structures she owes her presence in folk tradition to the conservatism of folk character.

7. *Conclusion*. - Being successors of the "mad crowd" midwinter masks are widely spread and show a specific character and mysterious meanings. The phenomenon of midwinter masks is deeply rooted in folk life. The visitors in their pre-Christian forms of appearance, enhanced with the belief that they bestow orendic power to the people, have in many places increasingly made way for the ecclesiastical sacrament which envisages the same effect.

But at least one character of the mad crowd - and sometimes there are more of them - has stayed with the character of St. Nicholas. Deriving from medieval school practices he remains at St. Nicholas side as a "devil" performing an educational function. Both Saint Nicholas in his bishop's robes and the Evil One as a horrific ghost may be outsiders among midwinter masks, but they do remain linked to the tradition of the mad chase.

A true midwinter mask is the masked midwinter woman. Her visits as a masked character are, however, restricted to a limited area, and the cult has become void. It is but a remainder of long forgotten times in human history and attracts our attention merely because of its cultural-historical aspects.

Iz nemščine prevedel

Franc Smrke

RESUME

LES MASQUES HIVERNAUX

Un chapitre d'ethnologie comparée.

L'étude des masques néglige trop souvent les différences entre masques de Carnaval et masques "mi-hivernaux" (masques que l'on rencontre durant la période du solstice d'hiver) bien que ces derniers soient pour le moins prépondérants et méritent une recherche qui leur soient propre. Ces différences résident tant dans la fonction que dans la typologie des masques.

48

1. *Le temps des démons et des morts*. - La ténébreuse période de l'hiver se prête à la vieille croyance en la manifestation des démons et des revenants. Ils apparaissent le plus souvent, durant les 12 nuits qui séparent Noël de l'Épiphanie, lorsque l'on peut entendre le mugissement de la chasse sauvage pourfendre les airs. L'Interpretatio Christiana a dévié le sens premier que véhiculaient les démons et les esprits des ancêtres. On remplaça les démons païens par des esprits échappés de l'Enfer et les fantômes des ancêtres par les "âmes en peine" du purgatoire.

2. *Les cortèges mimiques*. - C'est avec l'apparition du déguisement que la représentation des démons et des esprits prit une forme concrète. Le premier exemple connu en est l'expérience du prêtre normand Gauchelin, rapporté par Ordericus Vitalis (aux environs de 1100). Le prêtre rencontra la horde sauvage de l'"Hallequins". Ces cortèges qui dégénèrent, en France, en "diableries", prirent progressivement une apparence plus mesurée.

Les personnes masquées s'identifiaient aux esprits des morts et poursuivaient ces manifestations tout au long de l'hiver, "la période des âmes".

Les dates d'entrée en scène des différentes manifestations divergent selon les pays et s'étendent de la fête de la Saint-Michel en septembre au jour de la Saint-Georges en avril. L'auteur indique que ces masques hivernaux apparaissent sous forme différente et à différents moments en Europe, de la Norvège à la Grèce.

3. *La typologie des masques d'hiver*. Dans les divers étapes que connut l'évolution des cortèges hivernaux, on vit en premier lieu le type zoomorphe, proche de la chèvre et du bouc. Puis suivirent l'ours, l'auroch, le taureau, le cheval, le cerf, etc. Les types ornithomorphes sont rares. Une seconde période vit l'apparition de types anthropomorphes, essentiellement des personnages portant des fourrures auxquels les populations dans leur diversité ont donné des noms différents. Dans une bonne partie de l'Europe centrale et occidentale, on ne trouve plus ces masques hivernaux. Il est probable que l'Eglise les ait évincés par ses propres processions. En effet, les visites effectuées par les cortèges masqués de l'ère pré-chrétienne, furent bientôt remplacés par des processions de prêtres qui visitaient et bénissaient les maisons des croyants. La forme de bénédiction la plus ancienne contient le "Sacramentum Gelasianum" datant du Vème siècle. On atteste la présence de ces processions jusqu'à l'époque du Rationalisme.

4. *L' Orenda bioénergétique et la bénédiction cléricale*. Selon la croyance traditionnelle, les membres du cortège procuraient, en visitant les maisons, des "Forces vives" que l'auteur tient pour bioénergétiques et que relate déjà l'évangile.

Depuis les travaux de F. Pfister, il fut admis dans les milieux scientifiques, de leur attribuer le nom iroquois d'" Orenda". Le Nord et l'Est de l'Europe prêtent ces forces orendiques aux

cortèges de masques en forme de chèvre, les autres masques zoomorphes bénéficiant d'un pouvoir semblable (cheval, ours, cerf, grue, cigogne). Dans la version anthropomorphe, on attribuait ces "Forces vives" au personnage du "vieillard". Si l'on peut concevoir la bioénergétique Orenda comme naturelle, la bénédiction cléricale qui la remplace est un sacrement qui transmet des pouvoirs "surnaturels" pour le bien du peuple.

5. *Les manifestations de la Saint-Nicolas*. Les manifestations de la Saint-Nicolas tiennent une place particulière. C'est un (ou plusieurs) représentant de la chasse sauvage qui entre en scène. Mais depuis l'Interpretatio christiana, il fait désormais partie des esprits infernaux et, à ce titre, lui est imparti le rôle pédagogique de punir les enfants pas sages. L'esprit malin apparaît dans ce rôle essentiellement en Europe de l'Ouest et centrale. Cependant, on le rencontre dans beaucoup de régions, seul ou en groupe, sous la forme effrayante d'un descendant de la chasse sauvage. Tout en s'arrogeant l'appellation déformée du saint, il hante les campagnes lors de ces douze fameuses nuits d'hiver.

49

6. *La femme masquée de la mi-hiver*. On la trouve sous le nom de Bercht ou Percht dans les pays germaniques, chez les Slovènes sous celui de Pehtra Baba et de Torka, chez les deux peuples sous le nom de Luzia également. Alors que cette célèbre femme masquée apparut aussi dans d'autres contrées de l'Eurasie, aujourd'hui, comme masque de personnage, on ne la rencontre plus que dans certaines parties d'Europe centrale. On peut voir ce personnage masqué à Salzbourg, chez les Tchétchènes et les Slovaques, chez les Slovènes de Carinthie et dans les régions environnantes.

Dans les régions dinaro-panoniennes et préalpines, elle fut christiannisée et prit le nom de Luzia sans perdre pour autant son aspect de vampire. Le masque de la femme d'hiver est effrayant, hideux, mais peut aussi paraître avenant et aimable, est-ce aussi simple ? En fait, cette figure est répandue dans un espace limité.

Essence de structures sociales profondes, elle ne doit sa survivance actuelle qu'au caractère conservateur des personnages et des traditions populaires.

7. *Conclusion*. Successeurs de "l'Armée infernale", ces masques hivernaux font montre d'une grande étendue quant à leur présence et d'un caractère spécifique aux significations mystérieuses. Il s'agit d'un phénomène ancré au plus profond de la vie des peuples. Ces visiteurs sous leur apparence pré-chrétienne ainsi que la croyance aux forces orendiques qu'ils transmettaient, cédèrent la place au cours de l'histoire des différentes contrées au sacrement cléricale qui devait tendre aux mêmes effets.

Néanmoins un personnage de "l'Armée infernale", voire plusieurs d'entre eux souvent, s'est associé au personnage de Saint-Nicolas depuis les processions scolastiques du Moyen-Âge, il s'agit d'un "diable" qui demeure à ses côtés et qui occupe une fonction pédagogique. Le saint accoutré en évêque avec sa bichope et le "Mal" incarné par un spectre effrayant ont une place à part parmi les masques de la "mi-hiver", ils demeurent cependant rattachés à la tradition de la chasse sauvage.

Qu'est qu'un véritable masque hivernal alors ?

La femme masquée y correspond très bien. Cette figure masquée de la "mi-hiver" en continuel déplacement, manifeste sa présence dans un espace circonscrit et s'est de plus vidée de tout culte ; en somme, c'est la relique d'un passé lointain de l'Histoire de l'humanité dont l'intérêt n'est autre que culturel.

Iz nemščine prevedla

Patricia Harnisch